

Anastazja Gajda

WZMOCNIENIE PRAW PROCESOWYCH JEDNOSTKI W POSTĘPOWANIU KARNYM W UNII EUROPEJSKIEJ – PROPOZYCJE KOMISJI EUROPEJSKIEJ Z LISTOPADA 2013 R.

Uwagi wprowadzające

Koncepcja stworzenia wspólnych dla całej Unii Europejskiej minimalnych standardów praw podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym znalazła się w przedstawionej w 2003 r. przez Komisję Europejską Zielonej księdze dotyczącej gwarancji procesowych podejrzanych i oskarżonych w postępowaniach karnych w Unii Europejskiej¹. Zbiór gwarancji procesowych powstał w wyniku prac KE, która analizowała obowiązujące w państwach członkowskich UE standardy prawne. W rezultacie wyłoniono pięć głównych obszarów zainteresowania: prawo do pomocy prawnej, prawo do tłumacza, prawo do informacji, prawa osób wymagających szczególnej ochrony i oskarżonych oraz prawo do pomocy konsularnej dla zatrzymanych cudzoziemców². Przedmiotem harmonizacji miałyby być także szczególne gwarancje procesowe mające zastosowanie przeciwko podejrzany i oskarżonym, w przypadku których – z uwagi na dotyczące ich okoliczności utrudniające możliwość obrony – istnieje ryzyko naruszenia zasady rzetelności postępowania³.

Zielona księga spotkała się z szerokim zainteresowaniem ze strony państw członkowskich UE, ośrodków akademickich oraz organizacji pozarządowych zrzeszających tłumaczy i adwokatów prowadzących obronę w sprawach karnych. Podmioty te na ogół wyrażały swoje poparcie dla idei podniesienia poziomu ochrony praw podejrzanych lub oskarżonych w UE. Jednocześnie w przedstawianych uwagach

¹ Zob. Green Paper from the Commission Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union, COM(2003) 75 final, 19.02.2003.

² Szeroko na temat Zielonej księgi zob.: R. Lööf, *Shooting from the Hip: Proposed Minimum Rights in Criminal Proceedings throughout the EU*, „European Law Journal” 2006, Vol. 12, No. 3, s. 424–426 oraz S. Miettinen, *Criminal Law and Policy in the European Union*, Routledge, London–New York 2013, s. 213 i n.

³ Zob. też W. Sadowski, *Współpraca w sprawach karnych w Unii Europejskiej a prawo do obrony w postępowaniu karnym*, „Przegląd Prawa Europejskiego” 2005, nr 3/4 (21/22), s. 38.

– zarówno w formie pisemnej, jak i ustnej podczas różnego rodzaju spotkań – prezentowały swoje postulaty adresowane do KE⁴.

Na podstawie debaty wokół rozwiązań zawartych w Zielonej księdze KE przedstawiła w 2004 r. Wniosek decyzji ramowej Rady w sprawie niektórych praw proceduralnych w postępowaniu karnym w Unii Europejskiej (dalej: Wniosek)⁵. Miał on znaleźć zastosowanie we wszystkich postępowaniach toczących się w UE, których celem jest ustalenie winy lub niewinności osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa oraz zadecydowanie o skutkach przyznania się do winy w związku z oskarżeniem o przestępstwo⁶. Wniosek był pierwszym aktem w UE, który przewidywał pewien stopień harmonizacji prawa karnego procesowego. Jego celem miało być zapewnienie przestrzegania wspólnych minimalnych standardów (lub nawet ich podwyższenia, jeśli byłoby to możliwe) we wszystkich państwach członkowskich UE⁷.

Wniosek nie miał na celu zastąpienia gwarancji istniejących w systemie Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (dalej: EKPCz)⁸. Zmierzał raczej do podniesienia poziomu standardu ochrony podejrzanych i oskarżonych w postępowaniach karnych zgodnie z zasadą wzajemnego uznawania⁹. Gwarantował tym samym, że prawa przyznane uczestnikom postępowania transgranicznego nie będą ani węższe, ani szersze od tych, które przysługują w postępowaniu krajowym, zgodnie z zasadą równości. KE zdawała sobie sprawę, że właściwy standard ochrony praw podejrzanego i oskarżonego nie może być osiągnięty natychmiast. Odpowiednie gwarancje muszą być wypracowane w praktyce. Proces ten powinien być wsparty przez mechanizmy oceny i monitorowania ze strony KE, która sporządzałaby raporty z procesu implementacji gwarancji procesowych na wszystkich etapach postępowania karnego w państwach członkowskich UE. Zdaniem KE przyjęcie Wniosku jest niezbędne, by zapewnić spełnienie standardów

⁴ Zob. np. interesujące uwagi: *Council of the Bars and Laws Societies of the European Union Response to the Green Paper on Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union*, Brussels, 27.05.2003, dostępne na stronie internetowej: www.ccbe.org; *Amnesty International Response to the Green Paper from the European Commission on Procedural safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union*, May 2003, na stronie internetowej: europa.eu.int oraz opinię European Bar Association według www.ecba.org

⁵ Proposal for a Council framework decision on certain procedural rights in criminal proceedings throughout the European Union, COM(2004) 328 final, Brussels, 28.04.2004.

⁶ Szeroko na temat tej propozycji zob. House of Lords, European Union Committee, *Procedural Rights in Criminal Proceedings. Report with Evidence, 1st Report, session 2004–05*, „HL Paper 28”, s. 26 i n.

⁷ M. Jimeno-Bulnes, *The Proposal for a Council Framework Decision on Certain Procedural Rights in Criminal Proceedings throughout the European Union*, w: *Security versus Justice? Police and Judicial cooperation in the European Union*, red. E. Guild, F. Geyer, Aldershot, Burlington–Ashgate 2008, s. 179–199.

⁸ Tekst EKPCz zob. DzU 1993 nr 61, poz. 284 z późn. zm.

⁹ T. Spronken, M. Attinger, *Procedural Rights in Criminal Proceedings: Existing Level of Safeguards in the European Union*, 12 December 2005, dostępne na stronie internetowej: arno.unimaas.nl

wymaganych przez wzajemne uznawanie decyzji w sprawach karnych. Zapewnienie bezpieczeństwa nie musi być przeciwstawiane gwarancjom procesowym. Wprowadzenie we wszystkich państwach członkowskich UE w postępowaniu karnym wspólnych standardów minimalnych dla podejrzanych i oskarżonych pomoże wyjaśnić, jakiego rodzaju postępowania oczekuje się po organach ścigania i wymiaru sprawiedliwości, a także zapewni spełnienie warunku wzajemnego zaufania do porządków prawnych tych państw. Należy jednak podkreślić, że w dużej mierze Wniosek bazował na gwarancjach uznanych już przez EKPCz za podstawowe¹⁰.

We Wniosku skoncentrowano uwagę na szczegółowych zagadnieniach, formułując minimalne standardy, które powinny być przestrzegane w postępowaniu karnym wobec osoby podejrzanej¹¹. Jednocześnie w jego art. 17 zapisano, że pomimo wprowadzenia standardów minimalnych każdemu państwu członkowskiemu UE przysługuje możliwość zapewnienia w swoich porządkach prawnych wyższego stopnia ochrony. W związku z tym określono pięć obszarów, w których wspólne standardy można zastosować w pierwszej kolejności¹². Należało do nich: prawo dostępu do zastępstwa prawnego, prawo do tłumacza, prawo do szczególnej uwagi, prawo do porozumiewania się z osobami bliskimi i władzami konsularnymi oraz prawo do uzyskania pouczenia o przysługujących uprawnieniach procesowych. Wybór tych aspektów został uzasadniony przez KE ich szczególnym znaczeniem dla realizacji zasady wzajemnego uznawania. Uprawnienia te mają, w odróżnieniu od innych proceduralnych uprawnień podejrzanych i oskarżonych, istotne znaczenie w postępowaniu z elementem transgranicznym¹³.

Pierwotny projekt Wniosku, wobec trudności związanych z jego przyjęciem¹⁴, został następnie zastąpiony nową wersją kompromisową przygotowaną przez

¹⁰ Zob. też Ch. Brants, *Procedural Safeguards in the European Union: too little, too late?*, w: *European Evidence Warrant. Transnational Inquiries in the EU*, red. J.A.E. Vervaele, Intersentia, Antwerpen–Oxford 2005, s. 109–119 oraz T.N.B. M. Spronken, D.L.F. de Vocht, *EU Policy to Guarantee Procedural Rights in Criminal Proceedings: "Step by Step"*, „North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation” 2011, Vol. 37, Issue 2, s. 436 i n.

¹¹ Za podejrzanego w myśl postanowień Wniosku (por. art. 1 ust. 2) uznawano wszystkie osoby podejrzane o popełnienie przestępstwa od momentu poinformowania ich przez właściwe władze aż do czasu wydania ostatecznego wyroku.

¹² Inne aspekty wyłączono w celu przeprowadzenia odrębnych konsultacji i zgłoszenia stosownych projektów legislacyjnych. Dotyczy to w szczególności problematyki postępowania dowodowego oraz stosowania środków zapobiegawczych.

¹³ Zob. pkt 21 memorandum wyjaśniającego dołączonego do Wniosku.

¹⁴ Zob. szeroko na ten temat m.in.: A. Gajda, *Ochrona praw podstawowych jednostki w procesie harmonizacji prawa karnego procesowego w Unii Europejskiej*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011, s. 139 i n.; D. Flore, *Droit pénal européen. Les enjeux d'une justice pénale européenne*, Larcier, Bruxelles 2009, s. 297–305; *Droit pénal européen*, Larcier, Bruxelles 2010 oraz T. Spronken, *EU-Wide Letter of Rights in Criminal Proceedings: Towards Best Practice*, July 2010, dostępne na stronie internetowej: <http://arno.unimaas.nl/show.cgi?did=24161>

prezydencję Niemiec w czerwcu 2007 r.¹⁵ Generalnie zmierzała ona ku osiągnięciu swoistego kompromisu między jego zwolennikami a przeciwnikami. Poprawiony Wniosek w większym stopniu opierał się też na EKPCz. Było to wynikiem dostosowania do wymagań stawianych przez państwa członkowskie UE, które protestowały przeciwko wprowadzeniu takich rozwiązań prawnych, które wymagałyby od nich znaczących zmian w krajowych porządkach prawnych.

Zmodyfikowany Wniosek obejmował już tylko trzy uprawnienia, tj. prawo do informacji, prawo do obrony oraz prawo do tłumacza, w tym do pisemnego tłumaczenia dokumentów. W porównaniu więc z pierwotną wersją Wniosku, przedstawioną przez KE w 2004 r., zarówno ilość, jak i zakres gwarancji procesowych zostały znacznie zmniejszone.

Niestety, wieloletnie prace nad przyjęciem Wniosku zakończyły się niepowodzeniem w 2007 r.¹⁶ Brak porozumienia w sprawie jego przyjęcia nie zniechęcił jednak UE do przyjrzenia się innym możliwym rozwiązaniom, które znacząco wzmocniłyby w postępowaniu karnym prawa procesowe osób podejrzanych i oskarżonych.

W końcu Rada UE zaproponowała podejście stopniowe. W swojej Rezolucji z dnia 30 listopada 2009 r. dotyczącej harmonogramu działań mających na celu umocnienie praw procesowych osób podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym¹⁷ (dalej: Harmonogram) wezwała KE do przygotowania serii wniosków legislacyjnych odnoszących się do środków wymienionych w Harmonogramie. W taki właśnie sposób miano przeciwdziałać trudnościom, które zaistniały przy przyjmowaniu wcześniejszego Wniosku. Harmonogram wymienia sześć środków, które należy przyjąć na szczeblu UE, by umocnić prawa procesowe podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym, tj.:

- 1) tłumaczenie pisemne i ustne (środek A),
- 2) informowanie o prawach i o zarzutach (środek B),
- 3) porada prawna i pomoc prawna (środek C),
- 4) kontakt z krewnymi, pracodawcami i organami konsularnymi (środek D),
- 5) specjalne zabezpieczenia dla osób podejrzanych lub oskarżonych wymagających szczególnego traktowania (środek E),
- 6) zielona księga w sprawie tymczasowego aresztowania (środek F).

W Harmonogramie podkreślono, że porządek praw ma charakter jedynie orientacyjny, co oznacza, że może on zostać zmieniony stosownie do priorytetów.

¹⁵ Zob. dok. Rady UE 10287/07.

¹⁶ Zob. *Komunikat prasowy z 2807 posiedzenia Rady UE ds. WSiSW*, Luksemburg, 12–13.06.2007 r., dok. 10267/07, Presse 125.

¹⁷ DzUrz UE 2009 C 295/1.

Harmonogram ma funkcjonować jako jedna całość. Dopiero po realizacji wszystkich jego części płynące z niego korzyści będą w pełni odczuwalne.

Dnia 11 grudnia 2009 r. Rada Europejska z zadowoleniem przyjęła Harmonogram i uznała go za część Programu Sztokholmskiego – otwarta i bezpieczna Europa dla dobra i ochrony obywateli¹⁸. Wezwano w nim Komisję Europejską do przedłożenia odpowiednich wniosków umożliwiających jego szybkie wdrożenie. Rada Europejska wyraźnie podkreśliła, iż Harmonogram nie ma charakteru wyczerpującego i wezwała KE do zbadania dalszych aspektów minimalnych praw procesowych osób podejrzanych i oskarżonych. Ponadto za zasadne uznała zastanowienie się, czy istnieje potrzeba zajęcia się innymi zagadnieniami, np. domniemaniem niewinności, aby wspierać lepszą współpracę w tym obszarze.

Pierwszy środek zgodnie z Harmonogramem wprowadziła Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64/UE z dnia 20 października 2010 r. w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i pisemnego w postępowaniu karnym (dalej: Dyrektywa 2010/64/UE)¹⁹, drugi Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/13/UE z dnia 22 maja 2012 r. w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym (dalej: Dyrektywa 2012/13/UE)²⁰, trzeci natomiast Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności (dalej: Dyrektywa 2013/48/UE)²¹.

Te trzy akty prawne dotyczące praw procesowych – po ich wdrożeniu przez państwa członkowskie UE do systemów wewnętrznych – mają zagwarantować, że podejrzani lub oskarżeni będą korzystać z szerokiego zakresu podstawowych gwarancji.

¹⁸ DzUrz UE 2010 C 115/1, pkt 2.4.

¹⁹ DzUrz UE 2010 L 280/1. Na temat tej dyrektywy zob. m.in.: S. Cras, L. de Matteis, *The Directive on the Right to Interpretation and Translation in Criminal Proceedings: Genesis and Description*, „Eu crim” 2010, No. 4, s. 153 i in.; J. Blackstock, *Procedural Safeguards in the European Union: a Road well travelled?*, „European Criminal Law Review” 2012, Vol. 2, No. 1, s. 24–26 oraz T. Rafaraci, *The Right of Defence in EU Judicial Cooperation in Criminal Matters*, w: *Transnational Inquiries and the Protection of Fundamental Rights in Criminal Proceedings: a Study in Memory of Vittorio Grevi and Giovanni Tranchina*, red. S. Ruggeri, Springer, Heidelberg–New York 2013, s. 336 i n.

²⁰ DzUrz UE 2012 L 142/1. Na temat tej dyrektywy zob. m.in.: A. Gajda, *Dyrektywa w sprawie prawa do informacji i umocnienie praw procesowych jednostki w postępowaniu karnym w UE*, w: *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga Jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Wolters Kluwer Polska SA, Warszawa 2013, s. 787 i n.

²¹ DzUrz UE 2013 L 294/1. Na temat tej dyrektywy zob. m.in.: A. Gajda, *Umocnienie praw jednostki w postępowaniu karnym w Unii Europejskiej a Dyrektywa w sprawie dostępu do adwokata*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace” 2014, nr 1, s. 11–33 oraz A. Tinsley, *Protecting Criminal Defence Rights through EU Law: Opportunities and Challenges*, „New Journal of Criminal Law” 2013, Vol. 4, Issue 4, s. 461 i n.

Należy jednak w dalszym ciągu wzmocnić agendę UE na rzecz praw procesowych. Przyjęte dyrektywy stanowią bowiem tylko część zagadnień, które miały zostać uregulowane na poziomie unijnym. Konsekwencją przyjęcia dalszych rozwiązań prawnych ma być wzrost zaufania pomiędzy organami sądowymi państw członkowskich UE, co ma się przełożyć na usprawnienie obrotu prawnego w zakresie wzajemnego uznawania orzeczeń sądowych w sprawach karnych.

Biorąc to pod uwagę, 27 listopada 2013 r. KE przedstawiła pakiet wniosków legislacyjnych mających na celu kolejne wzmocnienie gwarancji procesowych jednostki w postępowaniu karnym. Ten pakiet obejmuje pięć wniosków, tj.:

- 1) Wniosek dotyczący dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wzmocnienia określonych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym (dalej: Wniosek nr 1)²²,
- 2) Wniosek dotyczący dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym (dalej: Wniosek nr 2)²³,
- 3) Wniosek dotyczący dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie tymczasowej pomocy prawnej dla podejrzanych lub oskarżonych, którzy zostali pozbawieni wolności, oraz w sprawie pomocy prawnej w ramach postępowania dotyczącego europejskiego nakazu aresztowania (dalej: Wniosek nr 3)²⁴.

Wyżej wymienionym wnioskowi legislacyjnemu towarzyszą dwa zalecenia²⁵ Komisji skierowane do państw członkowskich:

- 4) Zalecenie Komisji z dnia 27 listopada 2013 r. w sprawie gwarancji procesowych dla osób wymagających szczególnego traktowania podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym (dalej: Zalecenie nr 1)²⁶,
- 5) Zalecenie Komisji z dnia 27 listopada 2013 r. w sprawie prawa do pomocy prawnej przysługującego podejrzanym lub oskarżonym w postępowaniu karnym (dalej: Zalecenie nr 2)²⁷.

Powyższe wnioski mają zostać przyjęte na podstawie art. 82 ust. 2 lit. b) Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (dalej: TfUE)²⁸. Artykuł ten stanowi, że w zakresie niezbędnym dla ułatwienia wzajemnego uznawania wyroków i orzeczeń

²² COM(2013) 821, Bruksela, 27.11.2013.

²³ COM(2013) 822, Bruksela, 27.11.2013.

²⁴ COM(2013) 824, Bruksela, 27.11.2013.

²⁵ Zalecenia nie mają charakteru wiążącego. Ich znaczenie polega na wyrażeniu przez instytucje UE swojego stanowiska w określonych sprawach oraz na formułowaniu postulatów co do zachowania się adresatów tych aktów. Zalecenie postuluje więc podjęcie określonego działania przez adresata.

²⁶ DzUrz UE 2013 C 378/8.

²⁷ DzUrz UE 2013 C 378/11.

²⁸ Tekst TfUE zob.: DzUrz UE 2012 C 326/46.

sądowych, jak również współpracy policyjnej i wymiarów sprawiedliwości w sprawach karnych o wymiarze transgranicznym. Parlament Europejski i Rada, stanowiąc w drodze dyrektyw zgodnie ze zwykłą procedurą ustawodawczą, mogą ustanawiać normy minimalne (uwzględniające różnice między tradycjami i systemami prawnymi państw członkowskich), które dotyczą praw jednostek w postępowaniu karnym²⁹. Dzięki ustanowieniu takich norm minimalnych powinno się zwiększyć zaufanie państw członkowskich UE do systemów sądownictwa karnego innych państw członkowskich. Przyczynia się to do ułatwienia wzajemnego uznawania orzeczeń w sprawach karnych. Takie wspólne normy minimalne powinny także usunąć przeszkody dla swobodnego przepływu obywateli na terytoriach państw członkowskich UE.

Konieczność ochrony prawa do rzetelnego procesu podejrzanych lub oskarżonych ma wyraźny wymiar transgraniczny. Około 14,1 mln obywateli Unii mieszka na stałe poza swoim państwem pochodzenia³⁰, 10% obywateli Unii przebywa i pracuje za granicą jakiś czas, a 13% wyjeżdża za granicę w celu kształcenia lub szkolenia³¹. Ponieważ w UE osoby nieustannie podróżują i przekraczają granice, to niewątpliwie ponoszą ryzyko uczestnictwa w postępowaniu sądowym poza ich państwem zamieszkania. Dlatego UE powinna zapewnić jednakowe warunki w odniesieniu do praw procesowych w postępowaniu karnym³².

Przedmiotem dalszych rozważań będą wnioski. Analizie zostaną poddane propozycje w nich zawarte zmierzające do dalszego umocnienia praw procesowych jednostki w postępowaniu karnym w UE. Warto jednak wskazać, że proces legislacyjny zmierzający do ich przyjęcia jeszcze się nie zakończył, toteż trudno przewidzieć, jaki będą one miały ostateczny kształt prawny³³. Stąd interpretowane będą pierwotne ich wersje przedstawione przez Komisję w listopadzie 2013 r.³⁴

²⁹ Zob. też T. Marguery, *European Union Fundamental Rights and Member States Action in EU Criminal Law*, „Maastricht Journal of European and Comparative Law” 2013, No. 2, s. 289 i n.

³⁰ Zob. Eurostat, *Statystyki dotyczące migracji i populacji migrantów* (marzec 2013 r.).

³¹ Zob. Eurobarometr 337/2010.

³² Zob. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Zapewnienie postępów w ramach Agendy Unii Europejskiej na rzecz gwarancji procesowych dla podejrzanych lub oskarżonych – wzmocnienie podstaw europejskiej przestrzeni wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, COM(2013) 820, Bruksela, 27.11.2013.

³³ Warto wskazać, że Rada UE ds. Wymiaru Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych na posiedzeniu 4 czerwca 2014 r. wypracowała podejście ogólne do Wniosku nr 2, które obecnie podlega negocjacji z PE w celu przyjęcia jego ostatecznego tekstu, zob.: *Press Release 3319th Council meeting, Justice and Home Affairs*, Luxembourg, 5–6 June 2014, dok. Rady UE 10578/14. Natomiast na posiedzeniu tej Rady 4 grudnia 2014 r. przyjęto z kolei podejście ogólne do Wniosku nr 1, które także jest przedmiotem negocjacji z PE w ramach zwykłej procedury ustawodawczej, zob.: *Press Release 3354th Council meeting, Justice and Home Affairs*, Brussels, 4–5 December 2014, dok. Rady UE 16526/14.

³⁴ Artykuł oddaje stan prawny na dzień 1 lutego 2015 r.

1. Znaczenie dla jednostki Wniosku nr 1 w sprawie wzmocnienia określonych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym

Wniosek nr 1 dotyczy dwóch zagadnień: ochrony domniemania niewinności oraz ochrony oskarżonego przed orzekaniem o jego odpowiedzialności karnej *in absentia* (prawo do obecności na rozprawie).

Zasada domniemania niewinności oznacza, że oskarżonego (podejrzanego) należy traktować jak niewinnego, dopóki nie zostanie mu udowodniona wina w sposób przewidziany przez prawo karne procesowe³⁵. Domniemanie niewinności jest prawem podstawowym³⁶, określonym zarówno w art. 6 ust. 2 EKPCz³⁷, jak i w art. 48 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej (dalej: KPP)³⁸ oraz w innych konwencjach międzynarodowych³⁹. Ponadto zasada ta istnieje we wszystkich porządkach prawnych państw członkowskich UE. Jednak nie wszędzie obejmuje ten sam zakres, przez co nie jest jednolicie rozumiana⁴⁰. Niewątpliwie jest mimo wszystko jednym z elementów pojęcia rzetelnego procesu w sprawach karnych.

Domniemanie niewinności powinno funkcjonować przez cały czas trwania postępowania karnego, a nie tylko w fazie postępowania sądowego. W postępowaniu

³⁵ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2008, s. 245.

³⁶ Zob. N. Mole, C. Harby, *The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights. Human rights handbooks*, No. 3, Council of Europe 2006, s. 56–58; P. Kruszyński, *Zasada domniemania niewinności jako część składowa uczciwego procesu (fairtrial) w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, w: *Prawo polskie a prawo Unii Europejskiej*, red. E. Piontek, Liber, Warszawa 2003, s. 257–265; G. Corstens, J. Pradel, *European Criminal Law*, Kluwer Law International, The Hague–London–New York 2002, s. 412–418.

³⁷ Artykuł ten zawiera stwierdzenie, iż „Każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą”.

³⁸ Zgodnie z tym artykułem „Każdego oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona zgodnie z prawem”. KPP pierwotnie została uroczystie proklamowana w Nicei 7 grudnia 2000 r. wspólnie przez Radę, PE, Komisję oraz podpisana przez przedstawicieli tych instytucji (pierwotną wersję KPP zob. DzUrz WE 2000 C-364/1). Początkowo KPP nie miała jednak mocy prawnie wiążącej. Jej postanowienia nie mogły być podstawą jakichkolwiek roszczeń prawnych jednostki i postępowania przed sądami wspólnotowymi. Jej rola polegała przede wszystkim na wskazaniu, że dane prawo jest w UE chronione. Dopiero wejście w życie Traktatu z Lizbony z dniem 1 grudnia 2009 r. spowodowało, że moc prawna KPP uległa zasadniczej zmianie. Z mocy art. 6 ust. 1 TUE KPP „ma taką samą moc prawną jak Traktaty”, czyli obecnie ma moc prawa pierwotnego. Pierwotna wersja KPP została poddana redakcji i KPP została ponownie uchwalona przez Radę, PE i Komisję 12 grudnia 2007 r. Tekst obowiązującej wersji KPP zob.: DzUrz UE 2012 C326/391.

³⁹ Por. np. art. 14 ust. 2 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, Nowy Jork, 16.12.1966, DzU 1977 nr 38, poz. 167, który stanowi, że „Każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo być uważana za niewinną aż do czasu udowodnienia jej winy zgodnie z ustawą”.

⁴⁰ V. Tadros, *Rethinking the Presumption of Innocence*, „Criminal Law and Philosophy” 2007, Vol. 1, No. 2, s. 193–213.

przygotowawczym domniemanie chroni podejrzanego przed nadmierną ingerencją w sferę wykonywania jego praw w ramach stosowanych środków przymusu⁴¹. Gwarrantyjny charakter zasady domniemania niewinności wyznacza także późniejszy tok postępowania karnego, w tym metody prowadzenia postępowania dowodowego. Jest ona traktowana jako gwarancja o dwoistej naturze. Z jednej bowiem strony państwa są zobowiązane do takiego ukształtowania prawa i postępowania karnego, by osoba niewinna nie została ukarana, natomiast z drugiej domniemanie niewinności chroni oskarżonego przed negatywnymi konsekwencjami postawienia go pod zarzutem popełnienia przestępstwa⁴².

Zasada domniemania niewinności wywołuje dwojakiego rodzaju skutki. Nakłada obowiązki na organy państwowe oraz przyznaje oskarżonemu pewne uprawnienia w związku z procesem dowodzenia. Naruszenie zasady domniemania niewinności nastąpi wtedy, kiedy ciężar dowodu zostanie przeniesiony z oskarżyciela na oskarżonego, co może mieć miejsce w sytuacji, w której oskarżony jest przez władze krajowe zmuszany do wytłumaczenia jakichś okoliczności, gdy nie ma dowodów świadczących na jego niekorzyść⁴³.

Domniemanie niewinności znajduje swój wyraz także jako reguła dowodowa. Zwalnia oskarżonego z wszelkiej inicjatywy w zakresie przedstawiania dowodów, natomiast zobowiązuje stronę oskarżającą do ich przedłożenia. Oskarżony może jednak korzystać z uprawnień pozwalających mu zachować wpływ na dowody. Z tej zasady wynika bowiem jego prawo udziału w przesłuchaniu lub spowodowania przesłuchania świadków obrony na takich samych warunkach jak świadków oskarżenia⁴⁴.

Przed wszystkim rozważeniu wymaga kwestia, czy transgraniczne sprawy karne stwarzają szczególne problemy w tej dziedzinie oraz czy prawodawstwo unijne wzmocniłoby wzajemne zaufanie pomiędzy państwami członkowskimi. Dlatego należy także ustalić, czy zasada domniemania niewinności jest rozumiana w ten sam sposób w całej UE i jakie prawa z niej wynikają.

Biorąc to pod uwagę, Komisja 26 kwietnia 2006 r. przedstawiła Zieloną księgę w sprawie domniemania niewinności (dalej: Zielona księga)⁴⁵. Zapowiedź jej wydania przewidziana została w Komunikacie w sprawie wzajemnego uznawania orzeczeń sądów w sprawach karnych oraz wzmacniania wzajemnego zaufania między Państwami

⁴¹ P. Hofmański, *Konwencja Europejska a prawo karne*, TNOiK, Toruń 1995, s. 250.

⁴² Ibidem, s. 251–252.

⁴³ C. Nowak, *Prawo do rzetelnego procesu sądowego w świetle EKPC i orzecznictwie ETPC*, w: *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, red. P. Wiliński, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2009, s. 120.

⁴⁴ J. Pradel, *Rzetelny proces karny w europejskim prawie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 9, s. 16 oraz H. Kuczyńska, *Rzetelny proces karny w prawie UE oraz orzecznictwie ET*, w: *Rzetelny proces...*, ibidem, s. 169.

⁴⁵ COM(2006) 174, Bruksela, 26.04.2006.

Członkowskimi z 2005 r.⁴⁶ Zapisano tam, że Zielona księga zostanie opublikowana jeszcze w 2005 r. w celu „określenia treści tego pojęcia oraz rozpatrzenia możliwości wzmocnienia tej zasady i określenia jej ewentualnych ograniczeń” (por. pkt 3.1.1.2 Komunikatu). KE uwzględniła domniemanie niewinności w ramach gwarancji procesowych dotyczących dowodów. Takie zakwalifikowanie jest konsekwencją tego, że w wielu systemach prawnych państw członkowskich UE niektóre prawa związane z domniemaniem niewinności są powiązane ze środkami dowodowymi, np. dowód z dokumentów czy zeznanie ustne. KE zapowiedziała jednocześnie, że jeśli konsultacje wokół Zielonej księgi wykażą, że istnieje taka potrzeba, rozważone zostanie ujęcie tych praw w odrębnym akcie prawnym ujmującym gwarancje procesowe dotyczące dowodów. Tym samym KE chciała się dowiedzieć, czy takie gwarancje są istotne dla wprowadzenia w życie zasady wzajemnego zaufania w przypadku, gdy dochodzi do transgranicznej wymiany dowodów.

Zielona księga skoncentrowała się na kilku zagadnieniach, respektując standardy EKPCz i przyjmując stanowisko Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPC) dotyczące zasady domniemania niewinności, zawarte w art. 6 ust. 2 EKPCz. Po pierwsze, na ciężarze dowodu i jego rozłożeniu. Domniemanie niewinności oskarżonego oznacza, że to nie on, ale jemu trzeba udowodnić winę⁴⁷. ETPC stwierdził bowiem, że „ciężar dowodu spoczywa na oskarżeniu, zaś każdą wątpliwość powinno się rozstrzygać na korzyść oskarżonego. W związku z tym to oskarżenie musi [...] przedstawić dowody wystarczające do skazania”⁴⁸.

Uwzględniając orzecznictwo ETPC, KE określiła trzy sytuacje, w których ciężar dowodu nie spoczywa w pełni na oskarżeniu. Pierwsza z nich odnosi się do takich czynów karalnych, które wiążą się z pełną odpowiedzialnością. W tym przypadku to oskarżenie musi przedstawić dowody na to, że oskarżony popełnił czyn karalny, ale nie musi już wykazać, że zamierzał on postąpić w ten sposób czy doprowadzić do takich skutków. Ponadto, zdaniem KE, takie czyny są zgodne z zasadami określonymi w EKPCz, a ETPC uznaje, że prawo karne państw zawiera przykłady czynów karalnych wiążących się z pełną odpowiedzialnością⁴⁹. W przypadku tego rodzaju czynów karalnych należy udowodnić jedynie fakt, że oskarżony go popełnił. Jeśli zostanie to udowodnione, istnieje domniemanie winy, które może działać przeciwko oskarżonemu. ETPC zwrócił także uwagę, że takie domniemanie powinno mieścić się w „rozsądnych granicach, przy uwzględnieniu wagi sprawy i zachowaniu prawa

⁴⁶ COM(2005) 195, Bruksela, 19.05.2005.

⁴⁷ Zob. też P. Hofmański, *op.cit.*, s. 253.

⁴⁸ Zob. wyrok ETPC z 6 grudnia 1988 r., Barberá, Messegue i Jabardo przeciwko Hiszpanii, Series A No. 146, § 77.

⁴⁹ Zob. wyrok ETPC z 7 października 1988 r., Salabiaku przeciwko Francji, Series A No. 141-A, § 28.

do obrony”. Druga sytuacja dotyczy czynów zabronionych połączonych z przerzucaniem ciężaru dowodu. W takim przypadku oskarżenie musi udowodnić, że oskarżony działał w określony sposób, zaś oskarżony musi wykazać, że istnieje wyjaśnienie jego czynów potwierdzające jego niewinność. Trzecia sytuacja wiąże się z kolei z orzeczeniem przepadku korzyści majątkowych pochodzących z przestępstwa. W razie przepadku mienia oskarżonego lub osoby trzeciej może bowiem dojść do odwrócenia ciężaru dowodu przy założeniu, że mienie pochodzi z przestępstwa, które to założenie właściciel mienia musi obalić, lub do ograniczenia wymagań dowodowych tak, aby oskarżenie mogło uprawdopodobnić winę, zamiast udowadniać ją ponad wszelką wątpliwość. W sytuacji każdego przepadku mienia musi istnieć możliwość wniesienia odwołania do sądu, a przepadek taki musi również się mieścić w granicach rozsądku i być proporcjonalny⁵⁰. Odnosi się to także do przepadku mienia w tym państwie. Dlatego, w opinii KE, należy traktować poważnie roszczenia zgłaszane przez strony trzecie działające w dobrej wierze w razie naruszenia ich prawa do własności. Państwa członkowskie powinny więc zapewnić odpowiednie mechanizmy służące ochronie tych praw.

Drugim istotnym zagadnieniem zawartym w Zielonej księdze jest prawo do nieobciążania siebie winą, które obejmuje prawo do milczenia oraz prawo do niedostarczania dowodów na swoją niekorzyść. Dlatego oskarżony może odmówić złożenia wyjaśnień i przedstawiania dowodów. ETPC stwierdził, że brak obowiązku dostarczania dowodów na swoją niekorzyść, choć nie został wyszczególniony w EKPCz, jest jednak powszechnie uznaną normą prawa międzynarodowego, która stanowi „istotę pojęcia sprawiedliwego procesu”⁵¹. Prawo to chroni oskarżonego przed niewłaściwym zastosowaniem przymusu państwowego, tym samym zmniejszając ryzyko pomyłek sądowych i realizując zasadę równości stron. Z kolei prawo do milczenia ma zastosowanie do przesłuchania przez policję, prokuratora i sąd. Oskarżony powinien mieć prawo do nieskładania zeznań, a także do nieujawniania przyjętej linii obrony przed rozpoczęciem i w czasie trwania procesu. Przepisy państw członkowskich UE, zdaniem KE, przewidują prawo do milczenia na etapie dochodzenia, jednak jej zdaniem sposób informowania o tym prawie oskarżonego znacznie się różni. Ważne jest zatem, by oskarżony wiedział o istnieniu prawa do milczenia⁵².

W końcu KE zamierza ustalić okoliczności, w których postępowanie zaoczne w sytuacjach transgranicznych byłoby zgodne z zasadą domniemania niewinności.

⁵⁰ Zob. wyroki ETPC z 9 lutego 1995 r., Welch przeciwko Zjednoczone Królestwo, nr skargi 17440/90 oraz z 5 lipca 2001 r., Philips przeciwko Zjednoczone Królestwo, nr skargi 41087/98.

⁵¹ Zob. wyrok ETPC z 21 grudnia 2000 r., Heaney i McGuinness przeciwko Irlandii, nr skargi 34720/97.

⁵² Zob. też J. Czobański, M. Worchoł, *Prawo do milczenia czy prawo do kłamstwa*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 12, s. 5–50.

KE zauważyła, że istnieją różne definicje postępowania zaocznego. Wprawdzie ustawodawstwo wielu państw członkowskich UE pozwala na prowadzenie rozpraw sądowych pod nieobecność oskarżonego, to jednak w niektórych z nich obecność oskarżonego na rozprawie głównej jest obowiązkowa. Jednocześnie KE zapewniła, że zamierza poświęcić osobną zieloną księgę właśnie postępowaniu zaocznemu⁵³.

Warto przedstawić niektóre z odpowiedzi na Zieloną księgę, które zostały nadesłane do KE. Większość z nich z zadowoleniem podkreśla i docenia fakt, że KE uwzględniła domniemanie niewinności jako część pracy dotyczącej stworzenia gwarancji wspólnych zasad dowodowych w zakresie dotyczącym zbierania i wykorzystywania dowodów⁵⁴. Podkreśla się jednak, że priorytetem powinno być najpierw przyjęcie katalogu określającego minimalne standardy gwarantujące prawa podejrzanym i oskarżonym w postępowaniu karnym w UE. Wśród nich nie powinno zabraknąć prawa do bycia informowanym o stawianych zarzutach, prawa do obrony (prawa do porozumiewania się z obrońcą na każdym etapie postępowania) oraz szeroko rozumianego prawa do milczenia. Ponadto wyraźnie wskazano, że respektowanie prawa domniemania niewinności jest jedną z fundamentalnych części składających się na szeroko rozumiane prawo do rzetelnego procesu sądowego.

W przesłanych odpowiedziach podkreślano, że Zielona księga nie poświęca dostatecznej uwagi faktowi, że prawo do zachowania milczenia jest nierozdzielnie połączone z nienaruszalnością godności człowieka. Osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa powinna być chroniona w sposób absolutny. Odmowa dostarczenia dowodów na swoją korzyść oraz zachowanie milczenia nie może być oceniane przez sąd negatywnie i wpływać niekorzystnie na końcowe rozstrzygnięcie procesowe⁵⁵. W odpowiedziach pojawiło się stwierdzenie, że rozwijanie równoważnych standardów w UE dotyczących zasady domniemania niewinności, która jest podstawowym

⁵³ Na podstawie stosownej inicjatywy przedłożonej przez grupę państw, tj. Słowenię, Francję, Czechy, Szwecję, Słowację, Wielką Brytanię i RFN, zob. DzUrz UE 2008 C 52/1, przyjęta została Decyzja ramowa Rady 2009/299/WSiSW z dnia 26 lutego 2009 r. zmieniająca decyzje ramowe 2002/584/WSiSW, 2005/214/WSiSW, 2006/783/WSiSW, 2008/909/WSiSW oraz 2008/947/WSiSW i tym samym wzmacniająca prawa procesowe osób oraz ułatwiająca stosowanie zasady wzajemnego uznawania do orzeczeń sądowych pod nieobecność danej osoby na rozprawie, DzUrz 2009 L 81/24.

⁵⁴ Zob. np. Bundesrechtsanwaltskammer, Position of the Bundesrechtsanwaltskammer (The German Federal Bar) on Green Paper on the Presumption of Innocence of 26 April 2006 [COM(2006) 174], Position No. 18/2006, June 2006; European Criminal Bar Association, *Statement of the European Criminal Bar Association (ECBA) on the Green Paper on the Presumption of Innocence of 26 April 2006*, dostępne na stronie internetowej: www.ecba.org; Amnesty International, EU Office, Amnesty International Response to the European Commission Green Paper on the Presumption of Innocence, COM(2006) 174 final, June 2006, dostępne na stronie internetowej: www.amnesty-eu.org; Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, *Opinion on the Green Paper on the Presumption of Innocence. An investigation into the scope and normative significance of the presumption of innocence in the area of cross-border prosecution in the European Union*, 8.06.2006, dostępne na stronie internetowej: www.mpicc.de

⁵⁵ Por. Bundesrechtsanwaltskammer, *Position of the Bundesrechtsanwaltskammer...*, op.cit., s. 5–6.

prawem człowieka i prawa karnego, zdecydowanie wzmocni ochronę praw jednostki w ramach Przestrzeni Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości (dalej: PWBiS). Ponadto zasada ta przyczyni się do większego zaufania między państwami członkowskimi UE, a tym samym wzmocni współpracę sądową między nimi. Państwa członkowskie UE są zobligowane do przestrzegania zasad rządzących rzetelnym procesem i powinny zapewnić obywatelom Unii jednakowe standardy ochrony jego przestrzegania w UE.

Wniosek nr 1 ma mieć zastosowanie do podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym od samego początku postępowania karnego, nawet zanim podejrzani zostaną poinformowani przez właściwe organy o tym, że są podejrzani lub oskarżeni o popełnienie przestępstwa. Będzie on stosowany do czasu zakończenia takiego postępowania, tj. do czasu wydania prawomocnego wyroku (por. art. 1).

Zasada domniemania niewinności obejmuje różne potrzeby i stopnie ochrony w odniesieniu do osób fizycznych i osób prawnych, por. orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (dalej: TSUE) dotyczące prawa do nieobciążania siebie winą⁵⁶. We Wniosku nr 1 uwzględnia się te różnice, w związku z czym ma ona zastosowanie wyłącznie do osób fizycznych⁵⁷.

Artykuł 3 Wniosku nr 1 stanowi: „Państwa członkowskie zapewniają, aby podejrzani lub oskarżeni byli objęci domniemaniem niewinności, dopóki ich wina nie zostanie stwierdzona zgodnie z prawem”. Wylicza się następujące gwarancje domniemania niewinności:

- Zakaz publicznego informowania przez „organy publiczne” o winie podejrzanego lub oskarżonego przed wydaniem prawomocnego wyroku skazującego (por. art. 4 Wniosku nr 1).
- Ciężar udowodnienia winy spoczywa na oskarżeniu, a każdą uzasadnioną wątpliwość dotyczącą winy należy rozstrzygać na korzyść podejrzanych lub oskarżonych (tzw. zasada *in dubio pro reo*, por. art. 5 Wniosku nr 1). Zakłada się zatem, że wyrok sądu musi opierać się na przedstawionych dowodach, nie zaś tylko na samych zarzutach lub założeniach. Domniemanie niewinności zostanie zatem

⁵⁶ Zob. m.in. wyrok TSUE z 29 czerwca 2006 w sprawie C-301/04 P, Komisja przeciwko SGL Carbon AG, Zb.Orz. 2006, s. I-5915; wyrok Sądu Pierwszej Instancji z 20 lutego 2001 r. w sprawie T-112/98, Mannesmannröhren-Werke przeciwko Komisji, Zb.Orz. 2001, s. II-729.

⁵⁷ TSUE uznał, że prawa wynikające z domniemania niewinności nie przysługują osobom prawnym w taki sam sposób jak osobom fizycznym. Ochrona osób prawnych do domniemania niewinności jest jednak zapewniona na mocy istniejących gwarancji zawartych w prawie krajowym państw członkowskich UE i prawie unijnym (zgodnie z wykładnią sądów krajowych i TSUE) oraz z mocy EKPCz (zgodnie z wykładnią ETPC). Biorąc pod uwagę obecny stan rozwoju prawodawstwa krajowego i orzecznictwo na szczeblu krajowym oraz na szczeblu TSUE, jest jeszcze za wcześnie, aby ustanawiać na poziomie unijnym przepisy w zakresie prawa do domniemania niewinności w odniesieniu do osób prawnych (por. motyw 10 preambuły do Wniosku nr 1).

naruszone w przypadku przeniesienia ciężaru dowodu z oskarżenia na obronę, bez uszczerbku dla możliwych uprawnień sądu do działania z urzędu w zakresie ustalania faktów oraz bez uszczerbku dla niezawisłości sądownictwa przy ocenie winy podejrzanego lub oskarżonego⁵⁸. Pewna wątpliwość towarzyszy jednak art. 5 ust. 2 i jest związana z brakiem wyraźnego określenia wyjątków od ciężaru dowodu, czyli takich sytuacji, w których ciężar dowodu zostaje przeniesiony na oskarżonego. Nie wydaje się właściwe, aby wyjątek od tej gwarancji procesowej, jaką jest ciężar dowodu, polegał tylko na stwierdzeniu, że „Państwa członkowskie zapewniają, aby wszelkie domniemania przenoszące ciężar dowodu na podejrzanych lub oskarżonych były wystarczająco istotne, aby uzasadnić odstępianie od tej zasady oraz aby były wzruszalne”. Zasadne jest więc doprecyzowanie zakresu przedmiotowego wyjątku (wyjątków) od powyższej reguły w toku dalszych prac legislacyjnych zmierzających do przyjęcia Wniosku nr 1. Tylko wtedy bowiem możliwe będzie zbliżenie regulacji prawnych państw członkowskich UE w tym zakresie. W przeciwnym wypadku może dojść do odmiennych interpretacji tego przepisu, co może niekorzystnie wpłynąć na sytuację procesową podejrzanych lub oskarżonych⁵⁹.

- Prawo podejrzanych lub oskarżonych do nieobciążania siebie winą i do odmowy współpracy z organami ścigania (por. art. 6 Wniosku nr 1). Nie wolno zmuszać podejrzanego lub oskarżonego, w przypadku wezwania do złożenia oświadczenia lub udzielenia odpowiedzi na pytania, do przedstawienia dowodów lub dokumentów bądź dostarczenia informacji, które mogą doprowadzić do obciążenia siebie winą. Ograniczyć należy także stosowanie jakiegokolwiek przymusu mającego na celu zmuszenie podejrzanego lub oskarżonego do udzielenia informacji. Aby ustalić, czy zastosowanie przymusu nie naruszyło tych praw, należy w świetle okoliczności sprawy uwzględnić zarówno charakter i stopień przymusu zastosowanego w celu uzyskania dowodów, wagę interesu publicznego w odniesieniu do dochodzenia i nałożenia kary za popełnienie danego przestępstwa, jak i istnienie jakichkolwiek gwarancji procesowych oraz sposób wykorzystania uzyskanego w ten sposób materiału dowodowego⁶⁰. Stopień przymusu zastosowanego wobec

⁵⁸ Warto wskazać, że w niektórych przypadkach przeniesienie ciężaru dowodu na obronę nie powinno jednak być niezgodne z domniemaniem niewinności, o ile zapewnione są określone gwarancje. Należy zatem zapewnić, aby domniemania faktyczne i prawne były utrzymane w rozsądnych granicach uwzględniających wagę sprawy, a także aby były one wzruszalne, np. za pomocą nowych dowodów dotyczących okoliczności łagodzących lub w przypadku działania siły wyższej (por. motyw 15 preambuły do Wniosku nr 1).

⁵⁹ Opinia Biura Analiz Sejmowych z 16 stycznia 2014 r. w sprawie wniosku dotyczącego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wzmocnienia określonych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym [COM(2013) 821], BAS-WAL/WAPEiM-8/14, s. 8 [materiał w posiadaniu autorki].

⁶⁰ Prawo do nieobciążania siebie winą i do odmowy współpracy nie powinno obejmować wykorzystania w postępowaniu karnym materiału dowodowego, który można uzyskać od podejrzanego lub oskarżonego przy

podejrzanych lub oskarżonych w celu zmuszenia ich do udzielenia informacji dotyczących postawionych im zarzutów nie może naruszać, nawet ze względów bezpieczeństwa i porządku publicznego, istoty przysługujących im praw do nieobciążania siebie winą oraz do odmowy składania wyjaśnień.

- Prawo podejrzanego lub oskarżonego do odmowy składania wyjaśnień podczas przesłuchania prowadzonego przez policję lub inne organy ścigania lub organy sądowe w związku z przestępstwem, o które są podejrzani lub oskarżeni (por. art. 7 Wniosku nr 1). Należy zatem bezzwłocznie poinformować podejrzanych lub oskarżonych o przysługującym im prawie do odmowy składania wyjaśnień zgodnie z Dyrektywą 2012/13/UE. Przekazane informacje powinny także dotyczyć treści prawa do odmowy składania wyjaśnień oraz konsekwencji rezygnacji z tego prawa i jego dochodzenia.

Druga grupa przepisów Wniosku nr 1 odnosi się do prawa oskarżonego do obecności na rozprawie (por. art. 8 i 9). Jeżeli taka osoba jest nieobecna na rozprawie, jej prawo do obrony jest zagrożone. W takim przypadku oskarżony nie jest w stanie przedstawić sądowi swojej wersji wydarzeń ani dowodów na jej poparcie. Prawo to nie jest jednak prawem absolutnym⁶¹. W pewnych okolicznościach oskarżony może zrzec się, wyraźnie lub w sposób dorozumiany, lecz jednoznaczny, korzystania z tego prawa⁶². We Wniosku nr 1 nie przewiduje się natomiast możliwości kontynuowania postępowania (zaocznie) w przypadku, gdy zainteresowana osoba nie ma znanego miejsca pobytu, a zatem nie może zostać wezwana. W tym wypadku można by rozważyć zawiadomienie komisariatu policji o wezwaniu do stawienia się przed sądem. O ile jednak warunki określone w art. 8 ust. 2 Wniosku nr 1 zostały spełnione, nie ma żadnego przeciwwskazania, by państwa członkowskie UE wykorzystywały „uproszczone postępowania” w przypadku najbardziej powszechnych

zastosowaniu legalnych środków przymusu, ale który istnieje niezależnie od woli podejrzanych lub oskarżonych, takiego jak materiał dowodowy otrzymany w następstwie nakazu, materiał dowodowy, w odniesieniu do którego istnieje prawny obowiązek zachowania i przedstawienia na stosowny wniosek, próbki wydychanego powietrza, krwi, moczu i tkanki ciała pobrane w celu przeprowadzenia testów DNA (por. motyw 18 preambuły do Wniosku nr 1).

⁶¹ Art. 8 ust. 2 Wniosku nr 1 dopuszcza sądowi prowadzącemu rozprawę możliwość orzeczenia o winie pod nieobecność podejrzanego lub oskarżonego, pod warunkiem, że podejrzany lub oskarżony:

„a) w odpowiednim czasie:

- (i) został wezwany osobiście i tym samym został poinformowany o wyznaczonym terminie i miejscu rozprawy albo inną drogą rzeczywiście otrzymał urzędową informację o wyznaczonym terminie i miejscu takiej rozprawy w sposób pozwalający jednoznacznie stwierdzić, iż wiedział on o wyznaczonej rozprawie; oraz
 - (ii) został poinformowany o tym, że orzeczenie może zostać wydane, jeżeli nie stawi się na rozprawie;
- b) wiedząc o wyznaczonej rozprawie, udzielił pełnomocnictwa obrońcy, który został wyznaczony przez niego lub przez państwo do tego, aby go bronić na rozprawie, i obrońca ten faktycznie bronił go na rozprawie”.

⁶² Wniosek nr 1 nie reguluje jednak form i metod, w tym wymogów procesowych, stosowanych do osiągnięcia celów określonych w odniesieniu do prawa do obecności na rozprawie, ponieważ podlegają one przepisom krajowym państw członkowskich UE (por. motyw 24 preambuły do Wniosku nr 1).

lżejszych przestępstw. W art. 9 Wniosku nr 1 przewiduje się, że środkiem prawnym w przypadkach, w których prawo do obecności na rozprawie zostało naruszone, jest obowiązek ponownego rozpoznania sprawy.

Należy także zauważyć, że w zakresie prawa do obecności podejrzanego lub oskarżonego na rozprawie Wnioski nr 1 zakłada wprowadzenie analogicznych zasad wydawania orzeczeń *in absentia*, jakie zostały przewidziane w Decyzji ramowej Rady 2009/299/WSiSW z 26 lutego 2009 r. zmieniającej decyzje ramowe 2002/584/WSiSW, 2005/214/WSiSW, 2006/783/WSiSW, 2008/909/WSiSW oraz 2008/947/WSiSW i tym samym wzmacniającej prawa procesowe osób oraz ułatwiającej stosowanie zasady wzajemnego uznawania do orzeczeń wydanych pod nieobecność danej osoby na rozprawie⁶³. Jednak powyższa decyzja ramowa reguluje wyłącznie obrót z zakresu wzajemnego uznawania orzeczeń w sprawach karnych między państwami członkowskimi UE i dotyczy przesłanek odmowy w tym zakresie. Natomiast Wniosek nr 1 ma dotyczyć wszystkich orzeczeń zapadających w państwach członkowskich UE, bez względu na ich międzynarodowy kontekst lub jego brak.

Warto także wskazać, że zasada skuteczności prawa unijnego zobowiązuje państwa członkowskie do wprowadzenia odpowiednich i skutecznych środków prawnych na wypadek naruszenia prawa przyznanego jednostce w prawie unijnym. Skuteczny środek prawny dostępny na wypadek naruszenia którejkolwiek z zasad określonych we Wniosku nr 1 powinien, w miarę możliwości, wywierać skutek polegający na postawieniu podejrzanym lub oskarżonym w takiej samej sytuacji, w jakiej znaleźliby się, gdyby nie wystąpiło dane naruszenie, w celu ochrony prawa do rzetelnego procesu sądowego i prawa do obrony (por. art. 10).

W celu monitorowania i oceny skuteczności Wniosku nr 1 państwa członkowskie UE zobowiązane są do gromadzenia danych w zakresie korzystania z praw w nim określonych. Dane takie powinny obejmować m.in. dane zarejestrowane przez organy ścigania i organy sądowe w odniesieniu do środka prawnego, który ma zastosowanie, gdy dochodzi do naruszenia któregoś z aspektów domniemania niewinności objętych Wnioskiem nr 1 oraz w przypadku naruszenia prawa do obecności na rozprawie (por. art. 11).

We Wniosku nr 1 potwierdza się prawa podstawowe i zasady uznane zarówno w KPP, jak i w EKPCz⁶⁴. Ponieważ Wniosek ustanawia tylko normy minimalne, państwa członkowskie UE mogą rozszerzyć zakres praw w nim określonych w celu

⁶³ DzUrz UE 2009 L 81/24.

⁶⁴ Dotyczy to przede wszystkim zakazu tortur oraz nieludzkiego i poniżającego traktowania, prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego, poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, prawa do integralności osoby, prawa dziecka, integracji osób niepełnosprawnych, prawa do skutecznego środka prawnego, prawa do rzetelnego procesu sądowego, domniemania niewinności oraz prawa do obrony.

zapewnienia wyższego poziomu ochrony. Taki wyższy poziom ochrony nie powinien stanowić przeszkody we wzajemnym uznawaniu orzeczeń sądowych, a normy minimalne mają je ułatwiać. Poziom ochrony nigdy nie powinien być jednak niższy niż poziom wynikający ze standardów określonych w KPP lub EKPCz, zgodnie z ich wykładnią określoną w orzecznictwie TSUE i ETPC.

Przyjęcie Wniosku nr 1 oraz późniejsza jego implementacja do porządków wewnętrznych państw członkowskich UE umożliwi zbliżenie prawodawstw tych państw w zakresie prawa do domniemania niewinności oraz prawa do obecności oskarżonego na rozprawie. Zasadnie podniesiono we Wniosku nr 1, że państwa członkowskie UE samodzielnie nie mogą w zadowalającym stopniu osiągnąć jego celu, jakim jest propagowanie wzajemnego zaufania organów sądowych państw członkowskich UE. Ponadto orzecznictwo ETPC dowodzi, iż ciągle dochodzi do naruszeń zasady domniemania niewinności oraz powiązanych z nią praw do rzetelnego procesu sądowego. Taka sytuacja prowadzi do braku wzajemnego zaufania między organami sądowymi różnych państw członkowskich UE. W konsekwencji organy sądowe niechętnie ze sobą współpracują.

W towarzyszącej Wnioskowi nr 1 tzw. ocenie skutków⁶⁵ stwierdza się, że ETPC działający samodzielnie nie zapewnia całkowitej ochrony zasady domniemania niewinności. Niektóre aspekty domniemania niewinności nie zostały w ostatnim czasie kompleksowo rozpatrzone przez ETPC, a procedurę dochodzenia roszczeń przed ETPC stosuje się wyłącznie *ex post* po wyczerpaniu wszystkich środków prawnych przewidzianych prawem wewnętrznym. Dlatego też proponowany Wniosek nr 1 stanowi uzupełnienie gwarancji określonych przez ETPC i zapewnia ochronę domniemania niewinności od momentu rozpoczęcia postępowania karnego, w tym możliwość odwołania się do mechanizmów dochodzenia roszczeń UE.

Niewątpliwie Wniosek nr 1 przyczyni się do wzmocnienia niektórych aspektów domniemania niewinności osób podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym na całym obszarze Unii Europejskiej. Wartością dodaną jego przyjęcia będzie także wzrost wzajemnego zaufania organów sądowych państw członkowskich UE, co w dalszej perspektywie przełoży się na poprawę standardów współpracy sądowej w sprawach karnych między państwami członkowskimi UE. Tym samym Wniosek nr 1 przyczyni się do zbliżenia przepisów proceduralnych państw członkowskich dotyczących niektórych aspektów prawa do domniemania niewinności oraz prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym w celu zwiększenia wzajemnego

⁶⁵ Zob. Dokument roboczy służb Komisji, Streszczenie oceny skutków towarzyszący dokumentowi Wniosek w sprawie środków dotyczących wzmocnienia określonych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym, SWD(2013) 479, Bruksela, 27.11.2013.

zaufania. Trzeba ponadto pamiętać, że współpraca wymiarów sprawiedliwości musi opierać się na wzajemnym zaufaniu między różnymi systemami wymiaru sprawiedliwości, zaś poczucie, że prawa podejrzanych lub oskarżonych nie są przestrzegane w każdej instancji, wywiera niekorzystny wpływ na wzajemne zaufanie, a w konsekwencji na współpracę wymiarów sprawiedliwości państw członkowskich UE.

2. Znaczenie dla jednostki Wniosku nr 2 dotyczącego gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym

Celem Wniosku nr 2 jest ustanowienie wspólnych norm minimalnych dla całego obszaru UE w zakresie praw dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym oraz dzieci objętych postępowaniem z mocy Decyzji ramowej z dnia 13 czerwca 2002 r. w sprawie europejskiego nakazu aresztowania i procedury wydawania osób między państwami członkowskimi 2002/584/WSiSW (dalej: Decyzja ramowa 2002/58/WSiSW)⁶⁶. Wniosek ten stanowi również część przedstawionej przez KE Agendy na rzecz praw dziecka (dalej: Agenda)⁶⁷, która w założeniu zmierza do wzmocnienia działań na rzecz ochrony praw dziecka poprzez wdrażanie w praktyce zasad określonych w KPP (zwłaszcza jej art. 24) i międzynarodowych normach w tym zakresie. W Agendzie skupiono się na szeregu działań, które mają umożliwić uwzględnienie w większym stopniu dobrostanu i ochrony dzieci w ramach polityki UE. Określono w niej cele i zasady UE w tym zakresie oraz przedstawiono 11 działań, które Komisja zamierza podjąć w nadchodzących latach.

Trzy przyjęte dotąd dyrektywy wzmacniające prawa procesowe znajdują zastosowanie do wszystkich podejrzanych lub oskarżonych, w tym także do dzieci. Jednak z uwagi na to, iż nawet jeżeli przewidziano w nich pewne gwarancje względem dzieci, to nie uwzględniono w nich szczególnych potrzeb dzieci, np. trudności w rozumieniu postępowania lub możliwość złego traktowania ze względu na ich bezbronność⁶⁸. Dlatego w założeniu Wniosek ma wzmocnić gwarancje procesowe wobec dzieci.

⁶⁶ DzUrz WE L 2002 L 190/1.

⁶⁷ Zob. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Agenda na rzecz praw dziecka, COM(2011) 60, Bruksela, 15.02.2011.

⁶⁸ Zob. Zapewnienie postępów w ramach Agendy Unii Europejskiej na rzecz gwarancji procesowych dla podejrzanych i oskarżonych – wzmocnienie podstaw europejskiej przestrzeni wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, COM(2013) 820, Bruksela, 27.11.2013.

Wniosek nr 2 odnosi się do podejrzanych lub oskarżonych dzieci w postępowaniu karnym, czyli osób poniżej 18 lat, jak również osób podlegających postępowaniu dotyczącemu europejskiego nakazu aresztowania, które nie ukończyły 18 lat (por. art. 2 w zw. z art. 3)⁶⁹. Zgodnie z art. 2 ust. 3 Wniosku wyrażone w nim gwarancje procesowe mają mieć zastosowanie także do osób, które nie są już dziećmi w toku postępowania karnego, jeżeli postępowanie to rozpoczęło się, kiedy były jeszcze dziećmi. Oznacza to, że zgodnie z Wnioskiem wszystkie, bardzo rygorystyczne gwarancje ochrony podejrzanych lub oskarżonych dzieci będą musiały być respektowane np. w toku postępowania karnego dotyczącego 20-latka, jeżeli postępowanie karne rozpoczęto przed ukończeniem przez niego 18 lat⁷⁰.

Wniosek nr 2 ma pozwolić na szerszą możliwość zastosowania w szczególności gwarancji wynikających z przepisów art. 3, 5, 6 i 8 EKPCz, zgodnie z wykładnią ETPC. Trybunał ten bowiem w swoim orzecznictwie określa normy w zakresie specjalnych gwarancji dla osób wymagających szczególnego traktowania, zwłaszcza dzieci. W orzecznictwie ETPC stanowi się m.in., że rzetelność postępowania i prawo do rzetelnego procesu sądowego wymagają, aby osoba była w stanie zrozumieć minimalne konsekwencje postępowania oraz aby miała możliwość uczestnictwa w postępowaniu i skutecznego korzystania z przysługujących jej praw, jak również z ochrony prywatności. Ponadto Wniosek sprzyja stosowaniu KPP (w szczególności jej art. 4, 6, 7, 24, 47 i 48).

W związku z tym we Wniosku przewidziano specjalne gwarancje procesowe dla dzieci. Obejmuje on trzy rodzaje przepisów:

- 1) karnoprocessowe i gwarancyjne (por. art. 4 i 5 – prawo do informacji; art. 6 – prawo dostępu do adwokata; art. 7 – prawo do indywidualnej oceny; art. 8 – prawo do badania lekarskiego w trakcie pozbawienia wolności; art. 9 – szczególny tryb przesłuchania oskarżonych i podejrzanych dzieci; art. 14 – prawo oskarżonych-dzieci do przeprowadzenia rozprawy z wyłączeniem jawności; art. 16 – prawo oskarżonych-dzieci do osobistej obecności na rozprawie; art. 18 – prawo do pomocy prawnej);

⁶⁹ Państwa członkowskie powinny ustalić wiek dziecka na podstawie ich własnych doświadczeń, weryfikacji ich stanu cywilnego, badania dokumentacji, innych dowodów oraz jeżeli takie dowody okażą się niezbędne lub nierozstrzygujące, na podstawie badania lekarskiego (por. motyw 11 preambuły do Wniosku nr 2).

⁷⁰ Zob. Opinia Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego o projektach: 1) dyrektywy PE i Rady w sprawie wzmocnienia określonych aspektów domniemania niewinności i prawa do obecności na rozprawie w postępowaniu karnym [COM(2013) 821]; 2) dyrektywy PE i Rady w sprawie tymczasowej pomocy prawnej dla podejrzanych lub oskarżonych, którzy zostali pozbawieni wolności, oraz w sprawie pomocy prawnej w ramach postępowania dotyczącego europejskiego nakazu aresztowania [COM(2013) 824]; 3) dyrektywy PE i Rady w sprawie gwarancji procesowych dzieci podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym [COM(2013) 822], Warszawa, 20 marca 2014, s. 11 [materiał w posiadaniu autorki].

- 2) dotyczące specyfiki wykonywania wobec dzieci środków zapobiegawczych i innych środków polegających na pozbawieniu wolności (por. art. 10 – prawo do wolności; art. 11 – środki alternatywne; art. 12 – prawo do szczególnego traktowania w przypadku pozbawienia wolności);
- 3) dotyczące przygotowania organów procesowych państw członkowskich UE do prowadzenia postępowań z udziałem dzieci (por. art. 13 – terminowe i staranne rozpoznawanie spraw; art. 19 – szkolenia; art. 20 – gromadzenie danych; art. 21 – koszty).

W założeniu Wniosek nr 2 ma być stosowany z uwzględnieniem przepisów Dyrektywy 2012/13/UE oraz Dyrektywy 2013/48/UE. Informacji dotyczących wykroczeń należy udzielać na takich samych warunkach, które przewidziano w art. 2 ust. 2 Dyrektywy 2012/13/UE. W postanowieniach Wniosku wprowadza się jednak dalsze uzupełniające gwarancje dotyczące informacji, które należy przekazać osobie posiadającej odpowiedzialność rodzicielską⁷¹ oraz dotyczące obowiązkowego dostępu do adwokata w celu uwzględnienia szczególnych potrzeb dzieci.

Dzieci powinny mieć prawo do tego, aby osoba posiadająca odpowiedzialność rodzicielską została poinformowana o mających zastosowanie prawach procesowych ustnie albo pisemnie. Informacje te należy przekazać bezzwłocznie oraz o takim stopniu szczegółowości, jaki jest niezbędny do zabezpieczenia rzetelności postępowania oraz skutecznego korzystania z prawa dziecka do obrony. Gdy powiadomienie osoby posiadającej odpowiedzialność rodzicielską o takich prawach byłoby sprzeczne z interesem dziecka, należy poinformować inną stosowną osobę dorosłą (por. art. 5 Wniosku nr 2).

We Wniosku nr 2 przewidziano obronę obligatoryjną dla podejrzanych lub oskarżonych dzieci w toku całego postępowania karnego. Dzieci nie powinny mieć możliwości zrzeczenia się przysługującego im prawa dostępu do adwokata, ponieważ nie są w stanie w pełni zrozumieć i śledzić przebiegu postępowania. Dlatego też w przypadku dzieci obecność lub pomoc adwokata musi być obowiązkowa (por. art. 6 ust. 1 Wniosku).

Wniosek nr 2 zapewnia obronę obligatoryjną także osobom powyżej 18 roku życia, jeżeli postępowanie karne wszczęto wobec nich przed uzyskaniem pełnoletności. Takie rozwiązywanie może wzbudzać pewne zastrzeżenia. Oto bowiem osoba,

⁷¹ Pojęcie „osoba posiadająca odpowiedzialność rodzicielską” oznacza każdą osobę posiadającą odpowiedzialność rodzicielską za dziecko, jak określono w Rozporządzeniu Rady (WE) 2201/2003 z dnia 27 listopada 2003 r. dotyczącym jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, DzUrz UE 2003 L 338/1. Odpowiedzialność rodzicielska oznacza ogół praw i obowiązków odnoszących się do osoby lub majątku dziecka, które zostały przyznane osobie fizycznej lub prawnej orzeczeniem, z mocy prawa lub umowy mającej skutek prawny, w tym prawo do pieczy nad dzieckiem i prawo do kontaktów z dzieckiem (por. motyw nr 14 preambuły do Wniosku nr 2).

która popełniła czyn zabroniony jako dziecko, ale wobec której wszczęto postępowanie karne, np. tydzień po uzyskaniu pełnoletności, nie będzie korzystać z obrony obligatoryjnej. Natomiast inna osoba, która również popełniła czyn zabroniony przed uzyskaniem pełnoletności i wszczęto wobec niej postępowanie, np. tydzień przed ukończeniem 18 roku życia, będzie objęta obroną obligatoryjną w całym późniejszym postępowaniu. Wydaje się więc bardziej uzasadnione ze względu na cel Wniosku (jakim jest ochrona dzieci z powodu domniemanego braku dojrzałości do uczestniczenia w postępowaniu karnym na zasadach ogólnych) byłoby przyjęcie, iż wraz z uzyskaniem przez oskarżonego pełnoletności odpada przyczyna utrzymania obrony obligatoryjnej w postępowaniu karnym, co przecież nie wyłącza korzystania z pomocy prawnej (także tymczasowej) przewidzianej we Wniosku nr 3⁷².

Szczególnego rodzaju przywilejem w stosunku do dzieci, które są podejrzane lub oskarżone w postępowaniu karnym, jest prawo do indywidualnej oceny (por. art. 7 Wniosku nr 2). Tego rodzaju ocena jest konieczna do zidentyfikowania szczególnych potrzeb dziecka w zakresie ochrony, edukacji, szkolenia oraz resocjalizacji w celu stwierdzenia, czy i do jakiego stopnia dzieci wymagałyby zastosowania szczególnych środków w trakcie postępowania karnego oraz ustalenia zakresu ich odpowiedzialności karnej i adekwatności nałożonej kary lub środka wychowawczego. W indywidualnej ocenie uwzględnia się w szczególności osobowość i dojrzałość dziecka oraz jego sytuację ekonomiczną i społeczną. Taką indywidualną ocenę przeprowadza się na odpowiednim etapie postępowania i najpóźniej przed wniesieniem aktu oskarżenia. Dziecko powinno brać czynny udział w dokonywaniu takiej oceny. Zakres i szczegółowość indywidualnej oceny można dostosować do wagi przestępstwa i kary nałożonej w przypadku, gdy dziecko zostanie uznane za winne zarzucanego mu przestępstwa⁷³. Indywidualną ocenę należy aktualizować w toku postępowania karnego, a wcześniej przeprowadzone oceny w odniesieniu do dziecka można wykorzystać, jeżeli zostały one uaktualnione. Państwa członkowskie UE mogą odstąpić od obowiązku przeprowadzenia indywidualnej oceny tylko wówczas, gdy jej przeprowadzenie nie jest proporcjonalne, biorąc pod uwagę okoliczności danej sprawy i fakt, czy dziecko już wcześniej zwróciło na siebie uwagę organów państw członkowskich w kontekście postępowania karnego. W takich przypadkach należy poinformować organ odpowiedzialny za ochronę dzieci i dbanie o ich dobro o nieprzeprowadzeniu indywidualnej oceny.

⁷² Zob. Opinia Komisji Kodyfikacyjnej..., op.cit., s. 14.

⁷³ Przykładowo przewiduje się, że dogłębniejsza ocena może być uzasadniona w przypadku poważnego przestępstwa, takiego jak rozbój lub zabójstwo.

Dostęp do badania lekarskiego przeprowadzonego przez lekarza oraz do odpowiedniej opieki medycznej w trakcie zatrzymania dziecka jest zalecany w aktach prawa międzynarodowego⁷⁴. Ze względu na młody wiek oraz niedojrzałość fizyczną i umysłową dzieci są bardziej – niż inni podejrzani lub oskarżeni – narażone na niewłaściwe traktowanie i problemy zdrowotne. W wielu przypadkach dzieci mogą nawet nie być w stanie właściwie wyrazić swoich problemów zdrowotnych.

Dlatego we Wniosku nr 2 przewiduje się prawo do badania lekarskiego aresztowanego lub zatrzymanego dziecka. Powinien je przeprowadzić biegły lekarz (por. art. 8). Jeżeli po przeprowadzeniu badania lekarz stwierdzi, że środki przewidziane w toku postępowania karnego w stosunku do dziecka (np. przesłuchanie, zatrzymanie) są nieodpowiednie ze względu na ogólny stan umysłowy i fizyczny dziecka, właściwe organy państw członkowskich UE powinny podjąć stosowne środki zgodnie z prawem krajowym (np. odroczenie przesłuchania, leczenie dziecka).

Wniosek wprowadza także specjalne zasady dotyczące przesłuchiwanie podejrzanych lub oskarżonych dzieci (por. art. 9). We Wniosku jest mowa zarówno o względnym obowiązku nagrywania (tj. sporządzenia zapisu audiowizualnego) każdego przesłuchania dziecka przeprowadzanego przez organy procesowe (w tym sądowe) przed wniesieniem aktu oskarżenia, jak i o bezwzględnym obowiązku nagrywania każdego przesłuchania podejrzanego lub oskarżonego dziecka w toku postępowania karnego (ten obowiązek dotyczy także postępowania sądowego).

Konieczne będzie np. nagrywanie każdego 20-letniego oskarżonego, który jest tymczasowo aresztowany w sprawie, jeżeli postępowanie wszczęto wobec niego przed ukończeniem 18 roku życia. Zgodnie z Wnioskiem nagrywanie ma na celu ochronę godności dzieci, która nie zawsze jest szanowana w trakcie przesłuchania. Wskutek objęcia dzieci obroną obowiązkową i wynikającego z Dyrektywy 2013/48/UE obowiązku dopuszczenia obrońcy do udziału w przesłuchaniu podejrzanego trudno uzasadnić wprowadzenie tych przepisów potrzebą ochrony dzieci przed niewłaściwym traktowaniem w czasie przesłuchania. Ryzyko niewłaściwych zachowań powinna już bowiem eliminować obecność obrońcy w czasie przesłuchania. Trudno też zaakceptować założenie, że w państwach członkowskich UE konieczne jest nagrywanie przesłuchań w celu ochrony praw oskarżonych dzieci w czasie sądowego przesłuchania. Wydaje się, że bezwzględny obowiązek nagrywania wszystkich przesłuchań dzieci pozbawionych wolności nakłada na państwa członkowskie UE zbyt dalekie zobowiązania. Nie jest on w żaden sposób uzasadniony potrzebą ochrony praw

⁷⁴ Zob. np. Uwaga ogólna nr 10 ONZ z 2007 r. w sprawie praw dziecka w sferze wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich.

jednostki w postępowaniu karnym, która to ochrona ma ułatwiać wzajemne uznanie orzeczeń⁷⁵.

Wartość audiowizualnych zapisów wyjaśnień podejrzanego lub oskarżonego dziecka polega na tym, że w takiej formie zapisu utrwalone zostają własne sformułowania i wypowiedzi podejrzanych lub oskarżonych dzieci, niewystylizowane przez inną osobę (protokołującą). Pozwala to na gruntowniejszą ocenę spontaniczności składanych wyjaśnień. Dzięki możliwości odtworzenia zapisów audiowizualnych w całości i w każdym czasie możliwa jest także pełniejsza realizacja zasady bezpośredniości, zwłaszcza w tych stadiach procesu, w których doznaje ona z mocy prawa pewnych ograniczeń (np. w postępowaniu odwoławczym). Zastosowanie zatem i wykorzystanie takich środków technicznych musi być obwarowane warunkami gwarantującymi w stopniu maksymalnym autentyczność i kompletność sporządzanych za ich pomocą „zapisów” oraz identyfikację uczestników danej czynności. Nagrywanie audio-wideo przesłuchań dzieci z pewnością pozwoli uniknąć niedomówień, sugestii nieprawidłowego przeprowadzenia czynności, czy też występującego w praktyce zarzutu, że podejrzanemu lub oskarżonemu został zmuszony do złożenia wyjaśnień. Wszelkie zastrzeżenia dotyczące przebiegu czynności przesłuchania nie będą wyjaśniane w drodze żmudnych przesłuchań wszystkich uczestników podważanej czynności, lecz w prosty, skuteczny i niezwykle szybki sposób znajdą swoje rozwiązanie po zapoznaniu się z dowodem udokumentowanym w formie nagrania. Dlatego też przeprowadzenie powyższego rozwiązania wobec dzieci może wpłynąć na poprawę jakości i rzetelności czynności wykonywanych przez osobę przesłuchującą⁷⁶.

Z drugiej jednak strony przepis art. 9 Wniosku nr 2 może także mieć negatywne następstwa, ponieważ raz dokonane nagranie może być odtwarzane bez konfrontowania z późniejszym stanowiskiem podejrzanego lub oskarżonego dziecka. Nie można też pominąć i tego, że podejrzanemu lub oskarżonemu nie ma obowiązku mówienia prawdy, czy w ogóle składania wyjaśnień. Dlatego odtwarzanie uprzednich wyjaśnień, gdy wcześniej dana osoba twierdzi coś zupełnie odmiennego, jest pozbawione wartości dodanej dla całego postępowania karnego. W postępowaniu karnym obowiązuje zasada, że przesłuchanie podejrzanego lub oskarżonego następuje bezpośrednio przed sądem. Z tego też powodu należałoby raczej odstąpić od projektowanych rozwiązań obligatoryjnych na rzecz fakultatywności nagrywania przesłuchań podejrzanych lub oskarżonych dzieci. Dodatkowo, niezależnie od kwestii gwarancyjnych, wprowadzenie art. 9 może pociągnąć znaczące koszty finansowe dla państw członkowskich UE.

⁷⁵ Zob. Opinia Komisji Kodyfikacyjnej..., op.cit., s. 14–15.

⁷⁶ Zob. Opinia Biura Analiz Sejmowych z 16 stycznia 2014 r. w sprawie wniosku dotyczącego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym [COM(2013) 822], BAS-WAL/WAPEiM – 9/14, s. 6 [materiał w posiadaniu autorki].

Artykuł 10 Wniosku nr 2 określa prawo do wolności. Prawo to zapewnia art. 5 EKPCz oraz art. 6 KPP. Zgodnie z innymi standardami międzynarodowymi każda forma pozbawienia dziecka wolności powinna być środkiem ostatecznym stosowanym przez jak najkrótszy okres⁷⁷. Dlatego na państwach członkowskich UE spoczywa obowiązek, aby pozbawianie dzieci wolności przed wydaniem wyroku skazującego było stosowane wyłącznie jako środek ostateczny i wymierzany na jak najkrótszy okres. Ponadto należy podjąć szczególne starania, aby uniknąć pozbawiania dzieci wolności ze względu na związane z tym ryzyko zaburzenia ich rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego. Właściwe organy państw członkowskich UE powinny rozważyć możliwość skorzystania ze środków alternatywnych i nakładać te środki w każdym przypadku, gdy leży to w interesie dziecka. Takie środki mogą obejmować np. obowiązek stawiennictwa przed właściwymi organami, ograniczenia w kontaktach z określonymi osobami, wymóg poddania się leczeniu (w tym leczeniu uzależnień) oraz uczestnictwo w ośrodkach wychowawczych (por. art. 11 Wniosku).

W przypadku nałożenia na dzieci kary pobawienia wolności powinny one korzystać ze specjalnych środków ochrony (por. art. 12 Wniosku nr 2). Przede wszystkim w trakcie wykonywania kary dzieci należy odseparować od osób dorosłych, chyba że zostanie uznane, iż leży to w najlepszym interesie dziecka. Po ukończeniu przez dziecko 18 roku życia, w uzasadnionych przypadkach, należy zapewnić możliwość dalszego odseparowania od osób dorosłych. Ponadto dzieci powinny mieć zapewnione prawo do utrzymywania regularnego kontaktu z rodziną i przyjaciółmi, odpowiedniego kształcenia oraz otrzymania stosownej opieki medycznej.

Artykuł 14 Wniosku nr 2 jako zasadę wprowadza prowadzenie postępowania karnego z wyłączeniem jawności. Dzieci powinny być sądzone z wyłączeniem jawności. Tylko w wyjątkowych okolicznościach, przy należyтым uwzględnieniu interesu dziecka, sąd może zdecydować, że rozprawa będzie jawna. Wniosek hołduje więc zasadzie niejawnosci, gdy podsądnym jest dziecko. W celu zapewnienia dzieciom odpowiedniej pomocy i wsparcia osoba posiadająca odpowiedzialność rodzicielską lub inna stosowna osoba dorosła powinna mieć zapewniony dostęp do rozpraw sądowych z udziałem podejrzanego lub oskarżonego dziecka (por. art. 15 Wniosku nr 2).

Warto jednak wyraźnie pokreślić, że proponowany przepis art. 14 Wniosku nr 2 podważa zasadę jawności rozprawy obowiązującą w wielu państwach europejskich, zawartą także w art. 6 ust. 1 EKPCz. Zasada ta też podlega wyjątkom, jednak w myśl

⁷⁷ Por. art. 37 Konwencji o prawach dziecka, tekst zob. DzU 1991 nr 120, poz. 526; pkt 79 Uwagi ogólnej nr 10 ONZ w sprawie praw dziecka w sferze wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich; pkt 59 Zalecenia Komitetu Ministrów Rady Europy (2008) 11 w sprawie europejskich zasad dotyczących kar i środków alternatywnych wobec sprawców nieletnich oraz pkt 19 Wytucznych Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom.

art. 6 ust. 1 EKPCz wyjątkiem jest właśnie wyłączenie jawności rozprawy ze względu na dobro małoletniego, tymczasem we Wniosku nr 2 to niejawnosc rozprawy ma być wyjątkiem, jeżeli postępowanie dotyczy oskarżonego dziecka w rozumieniu jego postanowień. Wydaje się, że lepszym rozwiązaniem prawnym byłoby wprowadzenie prawa oskarżonego dziecka do wnioskowania o wyłączenie rozprawy głównej, połączonego z obowiązkiem starannego uzasadnienia nieuwzględnienia tego wniosku przez sąd⁷⁸.

Państwa członkowskie UE zobowiązują się do zapewnienia obecności dzieci na rozprawie, której celem jest ustalenie ich ewentualnej winy (por. art. 16 Wniosku nr 2). Jeżeli dzieci są nieobecne na rozprawie, ich prawo do obrony zostaje zagrożone⁷⁹. Przepis art. 16 Wniosku jest niespójny z jego tytułem. W tytule mówi się bowiem o „prawie dziecka do osobistej obecności na rozprawie”, tymczasem z ust. 2 tego przepisu wynika obligatoryjność udziału oskarżonego dziecka w rozprawie.

Należałoby się opowiedzieć raczej za uregulowaniem we Wniosku nr 2 prawa, a nie obowiązku uczestniczenia oskarżonych dzieci w rozprawie. Wprowadzenie obowiązku w tym zakresie może powodować znaczne przedłużenie postępowania oraz konieczność stosowania tymczasowego aresztowania w razie ich niestawiennictwa. A to przecież przeczy celom, dla jakich opracowano Wniosek.

Wszystkie prawa przewidziane we Wniosku znajdują także zastosowanie do dzieci objętych postępowaniem dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania (dalej: ena) od chwili aresztowania w państwie członkowskim wykonującym nakaz (por. art. 17). Także wszelkie indywidualne oceny, badania lekarskie i nagrania audio-wizualne przewidziane w postanowieniach Wniosku należy przeprowadzić na rzecz dziecka nieodpłatnie, i to niezależnie od wyniku postępowania (por. art. 21). Trudno jednak wskazać, w jakim zakresie takie rozwiązanie, zgodnie z którym to państwa członkowskie ponoszą koszty, ma ułatwić wzajemne uznawanie orzeczeń.

Do celów monitorowania i oceny skuteczności Wniosku konieczne jest, aby państwa członkowskie UE gromadziły dane dotyczące realizacji praw w nim określonych. Takie dane obejmują przede wszystkim dane zarejestrowane przez organy sądowe i organy ścigania oraz dane administracyjne zgromadzone przez placówki służby zdrowia i opieki społecznej (por. art. 20).

Warto także wskazać, że równocześnie z Wnioskiem nr 2 KE przedstawiła Zalecenie w sprawie gwarancji procesowych dla osób wymagających szczególnego traktowania podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym (dalej: Zalecenie

⁷⁸ Opinia Komisji Kodyfikacyjnej..., op.cit., s. 15.

⁷⁹ Prawo oskarżonego do osobistej obecności na rozprawie jest oparte na prawie do rzetelnego procesu sądowego określonym w art. 6 EKPCz, zgodnie z wykładnią ETPC.

nr 1)⁸⁰. Zalecenie nr 1 ma pomóc w prawidłowej identyfikacji osób wymagających szczególnego traktowania (np. osób niepełnosprawnych fizycznie lub umysłowo) i uwzględnienia w postępowaniu karnym ich szczególnych potrzeb.

Dotyczy ono innych osób niż dzieci, ale też takich, w stosunku do których należy stosować specjalne gwarancje procesowe. Zalecenie nr 1 nie ma mocy prawnie wiążącej, ale jego celem jest zachęcenie państw członkowskich do wzmocnienia praw procesowych takich osób w postępowaniu karnym oraz w postępowaniu dotyczącym ena.

Za „osoby wymagające szczególnego traktowania” uznaje się w Zaleceniu nr 1 podejrzanych lub oskarżonych, którzy nie są w stanie zrozumieć postępowania karnego i skutecznie w nim uczestniczyć ze względu na swój wiek, stan umysłowy lub fizyczny bądź niepełnosprawność. To dla nich właśnie Zalecenie nr 1 wprowadza specjalne prawa, tj. zakaz dyskryminacji, prawo do informacji, prawo dostępu do adwokata, prawo do pomocy medycznej, nagrywanie przesłuchań oraz prawo do prywatności.

Dzięki ustanowieniu norm minimalnych dotyczących ochrony praw procesowych podejrzanych lub oskarżonych Zalecenie nr 1 powinno zwiększyć zaufanie państw członkowskich UE do systemów sądownictwa karnego innych państw członkowskich, przyczyniając się tym samym do wzajemnego uznawania orzeczeń w sprawach karnych.

3. Znaczenie dla jednostki Wniosku nr 3 w sprawie tymczasowej pomocy prawnej dla podejrzanych lub oskarżonych, którzy zostali pozbawieni wolności

Prawo do uzyskania pomocy prawnej w postępowaniu karnym jest zapisane w art. 47 ust. 3 KPP oraz w art. 6 ust. 3 lit. c) EKPCZ⁸¹. We Wniosku nr 3 trafnie wskazuje się, że na początkowych etapach postępowania karnego podejrzani lub oskarżeni znajdują się w szczególnie trudnej sytuacji. Dlatego też dostęp przez te osoby do obrońcy jest niezwykle istotny, aby chronić prawa do rzetelnego procesu sądowego, w tym prawo do nieobciążania siebie winą⁸². Celem Wniosku jest ustanowienie

⁸⁰ DzUrz UE 2013 C 378/8.

⁸¹ Prawo to jest również uznane w art. 14 ust. 3 lit. d) Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Poza tym podstawowe zasady, na których powinien się opierać system pomocy prawnej, są określone w Zasadach i wytycznych dotyczących dostępu do pomocy prawnej w sprawach karnych, przyjętych przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 20 grudnia 2012 r.

⁸² Zob. też wyrok ETPCZ z 27 listopada 2008 r. w sprawie Saldu przeciwkoTurcji, skarga nr 36391/02 oraz S. Schumann, K. Bruckmüller, R. Soyer, *Assessing Pre-Trial Access to Legal Advice – Results of a Comparative Legal and Empirical Study*, „New Journal of European Criminal Law” 2012, Vol. 3, Issue 1, s. 31 i n.

wspólnych norm minimalnych dotyczących obrony z urzędu dla podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym oraz obrony z urzędu dla osób objętych postępowaniem prowadzonym na podstawie ena.

Wniosek nr 3 jest nierozzerwalnie związany z Dyrektywą 2013/48/UE. Uznano bowiem, że aspekty dotyczące pomocy prawnej w postępowaniu karnym, których ten wniosek dotyczy, są szczególnie istotne dla uzupełnienia i zapewnienia skuteczności praw przewidzianych w tej dyrektywie oraz zwiększenia wzajemnego zaufania między systemami sądownictwa karnego państw członkowskich UE. O ile jednak dyrektywa ustanawia prawo dostępu podejrzanego lub oskarżonego do adwokata, to Wniosek przewiduje prawo do natychmiastowego ustanowienia obrońcy z urzędu w ramach pomocy prawnej dla podejrzanych lub oskarżonych pozbawionych wolności. Oznacza to, że dla efektywnego zabezpieczenia prawa do obrony konieczne jest umożliwienie pozbawionym wolności dostępu do obrońcy z urzędu.

Wniosek nr 3 ma zastosowanie do następującej kategorii osób (por. art. 2):

- podejrzanego⁸³ lub oskarżonego, któremu Dyrektywa 2013/48/UE gwarantuje dostęp do adwokata, jeżeli jednocześnie są oni pozbawieni wolności;
- objętych ena, bez względu na to, czy te osoby są pozbawione wolności w państwie wykonania nakazu.

Wniosek nr 3 ustanawia dwa rodzaje pomocy prawnej. Po pierwsze, tymczasową pomoc prawną [por. art. 3 pkt b)], tj. pomoc prawną dla osoby pozbawionej wolności do czasu podjęcia decyzji w sprawie „zwykłej” pomocy prawnej. Państwa członkowskie UE mają zapewnić natychmiastową pomoc obrońcy z urzędu w ramach tymczasowej pomocy prawnej, bez przeprowadzania oceny stanu ubóstwa wnioskującego, a dopiero po jej udzieleniu mogą uruchomić procedurę odzyskania kosztów związanych z tymczasową pomocą prawną od osób, które nie spełniają warunków przyznania pomocy prawnej mających zastosowanie na mocy prawa krajowego. Tymczasową pomoc prawną przyznaje się niezwłocznie po pozbawieniu wolności i w każdym wypadku przed przesłuchaniem. W tym celu państwa członkowskie UE powinny wdrożyć stosowne procedury lub mechanizmy, np. systemy wyznaczania adwokata z urzędu czy usługi w zakresie obrony doraźnej, umożliwiające interwencję w krótkim terminie na posterunkach policji lub w aresztach, tak aby prawo do uzyskania tymczasowej pomocy prawnej i dostępu do adwokata niezwłocznie po pozbawieniu wolności i przed jakimkolwiek przesłuchaniem stało się wykonalne i skuteczne. Prawo dostępu do adwokata pociąga za sobą szereg praw przysługujących podejrzanym lub

⁸³ Za podejrzanego należy uznać osobę, która ma być przesłuchana w związku z podejrzeniem popełnienia przez nią przestępstwa, oraz osobę, wobec której podjęto jedną z następujących czynności: okazanie w celu rozpoznania, konfrontację oraz eksperyment procesowy.

oskarżonym. Określono je w art. 3 ust. 3 Dyrektywy 2013/48/UE (prawo do spotkania się na osobności i porozumiewania się z adwokatem, prawo do obecności i skutecznego udziału adwokata w czasie przesłuchiwania podejrzanego lub oskarżonego oraz prawo do obecności adwokata podczas określonych czynności dowodowych). Prawo do tymczasowej pomocy prawnej musi zostać zapewnione w takim zakresie, jaki jest niezbędny, aby umożliwić skuteczne korzystanie z prawa dostępu do adwokata, a wszelkie ograniczenia nie mogą uniemożliwiać podejrzanym lub oskarżonym skutecznego korzystania z przysługującym im praw. Prawo do tymczasowej pomocy prawnej powinno przysługiwać co najmniej do czasu wydania przez właściwy organ ostatecznej decyzji dotyczącej tego, czy podejrzany lub oskarżony kwalifikuje się do „zwykłej” pomocy prawnej i może z niej skorzystać. W przypadku całkowitego lub częściowego odrzucenia wniosku o „zwykłą” pomoc prawną prawo do tymczasowej pomocy prawnej przestaje przysługiwać z chwilą uprawomocnienia się przedmiotowej decyzji i po wyczerpaniu uprawnień do odwołania się lub ponownego rozpoznania sprawy (por. art. 4 Wniosku nr 3).

Po drugie, „zwykłą” pomoc prawną [por. art. 3 pkt a)], tj. finansowanie i wsparcie ze strony państwa członkowskiego UE zapewniające korzystanie z prawa dostępu do adwokata. „Zwykłą” pomoc prawną może być przyznana po uprzednim dokonaniu oceny zarówno ubóstwa oskarżonego, jak i tego, czy przyznanie pomocy prawnej leży w interesie wymiaru sprawiedliwości (por. art. 5 ust. 3 Wniosku nr 3).

Wniosek nr 3 zakłada, że tymczasową pomoc prawną należy zapewnić zarówno podejrzanym lub oskarżonym pozbawionym wolności, jak i osobom objętym postępowaniem dotyczącym ena, jeżeli zostały pozbawione wolności w państwie wykonującym nakaz. Natomiast „zwykłą” pomoc prawną ma być zapewniona jedynie osobom podlegającym postępowaniom dotyczącym ena. Brak jest we Wniosku nr 3 przepisu, który regulowałby zakres „zwykłej” pomocy prawnej dla podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym, poza procedurą ena. Jednak z treści art. 2 Wniosku nr 3 można chyba wywodzić, że zwykła pomoc prawną przysługuje wszystkim osobom, którym Dyrektywa 2013/48/UE gwarantuje dostęp do adwokata, a zatem z pewnością podejrzanym lub oskarżonym pozbawionym wolności w toku postępowania karnego (por. art. 2 ust. 4 Dyrektywy)⁸⁴.

Wniosek nr 3 nie precyzuje, czy wyrażenie przez osobę uprawnioną „życzenia” skorzystania z tymczasowej pomocy prawnej (por. art. 4 ust. 1 Wniosku nr 3) należy jednocześnie traktować jako wniosek o „zwykłą” pomoc prawną. Należałoby chyba jednak przyjąć właśnie takie założenie, bowiem w przeciwnym wypadku niezłożenie przez uprawnionego wniosku o „zwykłą” pomoc prawną i jego dalsze pozbawienie

⁸⁴ Opinia Komisji Kodyfikacyjnej..., op.cit., s. 6.

wolności powodowałoby, że tymczasowa pomoc prawna mogłaby trwać przez całe postępowanie karne, skoro przysługuje ona oskarżonym, którzy zostali pozbawieni wolności. Wniosek nr 3 nie reguluje bowiem w żadnym przepisie, że tymczasowa pomoc prawna ustaje, jeżeli podejrzany lub oskarżony nie złoży wniosku o „zwykłą” pomoc prawną. Ta kwestia powinna być jednak jednoznacznie uregulowana we Wniosku.

W bezpośrednim związku z zasygnalizowaną powyżej kwestią pozostaje także inna wątpliwość powodowana niejasną treścią art. 4 ust. 4 Wniosku nr 3⁸⁵. W toku dalszych prac nad tym wnioskiem należałoby doprecyzować, czy tymczasowa pomoc prawna ustaje również po zapewnieniu udziału „obrońcy tymczasowego” w czynnościach określonych w art. 3 ust. 3 Dyrektywy 2013/48/UE. Użycie w tym przepisie zwrotu „w szczególności” sugeruje odmienną wykładnię. W zasadzie nie jest jasne, czy przepis ten statuuje kolejną przesłankę ustania pomocy prawnej, uzupełniając tym samym katalog z art. 4 ust. 3 Wniosku, czy też celem tego przepisu jest jedynie wskazanie, kiedy (dla jakich czynności procesowych) musi być zapewniona tymczasowa pomoc prawna osobie pozbawionej wolności⁸⁶.

Warto przyrzeć się także tym przepisom Wniosku, które umożliwiają przyznanie pomocy prawnej osobom podlegającym postępowaniu dotyczącym ena. Takie osoby nie zawsze mają bowiem dostęp do pomocy prawnej w państwach członkowskich UE. Stanowi to przeszkodę w korzystaniu z prawa określonego w dyrektywie, tj. dostępu do adwokata zarówno w państwie członkowskim wykonującym nakaz, jak i w państwie członkowskim wydającym nakaz (tzw. prawo do podwójnej obrony). Co więcej, zakres stosowania praw określonych w art. 6 EKPCz, w tym prawa do pomocy prawnej, nie rozszerza się na postępowanie ekstradycyjne. Dlatego też, aby zwiększyć wzajemne zaufanie i zapewnić skuteczność prawa do podwójnej obrony w postępowaniu dotyczącym ena, w dyrektywie nakłada się na państwa członkowskie obowiązek zapewnienia dostępu do pomocy prawnej w zakresie wykraczającym poza tymczasową pomoc prawną, ponieważ osoby podlegające nakazowi nie zawsze są pozbawione wolności⁸⁷.

⁸⁵ Art. 4 ust. 4 Wniosku nr 3 stanowi: „Państwa członkowskie zapewniają dostępność tymczasowej pomocy prawnej w zakresie niezbędnym do skutecznego skorzystania z prawa dostępu do adwokata określonego w dyrektywie 2013/48/UE w sprawie prawa dostępu do adwokata, w szczególności uwzględniając art. 3 ust. 3”.

⁸⁶ Opinia Komisji Kodyfikacyjnej..., op.cit., s. 6–7.

⁸⁷ Zob. Opinia Biura Analiz Sejmowych z 16 stycznia 2014 r. w sprawie wniosku dotyczącego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie tymczasowej pomocy prawnej dla podejrzanych lub oskarżonych, którzy zostali pozbawieni wolności, oraz w sprawie pomocy prawnej w ramach postępowania dotyczącego europejskiego nakazu aresztowania [COM(2013) 824], BAS-WAL/WAPEiM-10/14, s. 4 [materiał w posiadaniu autorki].

W artykule 5 Wniosek nr 3 zobowiązuje państwa członkowskie UE do zapewnienia dostępu do „zwykłej” pomocy prawnej wszystkim osobom podlegającym ena, bez względu na to, czy są one pozbawione wolności w państwie wykonania nakazu. Jeżeli są pozbawione wolności w państwie członkowskim wykonującym nakaz, obejmuje je tymczasowa pomoc prawna [por. art. 4 ust. 1 pkt b) Wniosku]. Zobowiązanie do zapewnienia pomocy prawnej osobie objętej nakazem w państwie jego wykonania nie może budzić zastrzeżeń. Wręcz przeciwnie, jest pożądane zwłaszcza wobec tego, że osoby te nie mogą korzystać z ochrony wynikającej z art. 6 EKPCz, bowiem postępowanie w przedmiocie wykonania ena nie jest już „rozstrzygnięciem w przedmiocie oskarżenia w sprawie karnej” w rozumieniu tego przepisu⁸⁸.

Jednak art. 5 ust. 2 Wniosku nakłada obowiązek zapewnienia „zwykłej” pomocy prawnej osobom objętym postępowaniem dotyczącym ena także w państwie wydania nakazu, o ile osoby te korzystają z przysługującego im prawa do adwokata w państwie wykonania nakazu. Należy dodać, że obowiązek ten dotyczy także osób objętych ena, które w państwie wykonania nakazu nie są pozbawione wolności. Proponowane uregulowanie ma zapewnić pełną realizację koncepcji równoległego dostępu do obrońcy w państwie wydania i państwie wykonania ena, wprowadzonej przez art. 10 ust. 4 Dyrektywy. Wątpliwe są jednak racje dla zakreślenia aż tak szerokiego standardu dostępu do obrońcy (*de facto* do dwóch obrońców) w związku z procedurą wykonania ena. Przecież ena dotyczy też osób prawomocnie skazanych, których przekazanie ma umożliwić jedynie wykonanie kary lub środków zabezpieczających polegających na pozbawieniu wolności. Zwłaszcza w odniesieniu do tych osób trudno wskazać rację dla ustanowienia dla nich obrońcy z urzędu w ramach pomocy prawnej w państwie wydania ena. Przyjęcie Wniosku nr 3 w takim brzmieniu musiałyby skutkować wprowadzeniem zmian w zakresie dostępu do obrońcy z urzędu w postępowaniu wykonawczym⁸⁹.

W przypadku wydania ena w celu pozyskania osoby dla toczącego się postępowania karnego osoba ta z reguły będzie miała prawo do obrońcy z urzędu w państwie wydania ena. Wydaje się, że to właśnie ten obrońca będzie spełniał rolę „obrońcy równoległego” i we Wniosku nie chodzi o ustanowienie kolejnego obrońcy w ramach pomocy prawnej wyłącznie dla procedury wykonania ena. W każdym razie kwestia ta powinna zostać jednoznacznie przesądzona w toku negocjacji zmierzających do przyjęcia Wniosku nr 3.

Należy także zauważyć, że wraz z Wnioskiem nr 3 KE przedstawiła Zalecenie w sprawie prawa do pomocy prawnej przysługującego podejrzanym lub oskarżonym

⁸⁸ Zob. wyrok ETPC z 7 października 2008 r., Monedero Angora przeciwko Hiszpanii, skarga nr 41138/05.

⁸⁹ Opinia Komisji Kodyfikacyjnej..., op.cit., s. 10.

w postępowaniu karnym (dalej: Zalecenie nr 2)⁹⁰. Celem Zalecenia nr 2 jest osiągnięcie pewnej zbieżności pod względem oceny kwalifikowalności pomocy prawnej w państwach członkowskich, jak również zachęcenie państw członkowskich UE do podjęcia działań zmierzających do poprawy jakości i skuteczności usług w zakresie pomocy prawnej oraz administracji.

Wnioski

- 1) Dokonujący się proces harmonizacji prawa karnego procesowego w UE bardzo mocno wpływa na prawa procesowe jednostki. W ramach tego postępowania jednostka uzyskuje szczególny status prawny. Niestety, nie udało się do tej pory przyjąć w UE jednolitego aktu prawnego, który regulowałby wszystkie kwestie związane z ochroną praw podstawowych podejrzanego lub oskarżonego w postępowaniu karnym. Niepowodzeniem zakończył się proces przyjmowania decyzji ramowej dotyczącej praw proceduralnych w postępowaniu karnym w UE. W związku z tym zadecydowano o stopniowym przyjmowaniu przepisów dotyczących tych praw. Do tej pory przyjęto trzy takie akty prawne, tj.: Dyrektywę 2010/64/UE, Dyrektywę 2012/13/UE oraz Dyrektywę 2013/48/UE.
- 2) Komisja w dalszym ciągu dąży do umocnienia praw podstawowych jednostki w postępowaniu karnym. W przedstawionym w listopadzie 2013 r. pakiecie wniosków legislacyjnych dotyczących praw procesowych proponuje wzmocnienie zasady domniemania niewinności, wprowadzenie specjalnych gwarancji dla dzieci w postępowaniu karnym oraz zagwarantowanie podejrzanym i oskarżonym dostępu do tymczasowej pomocy prawnej na wczesnym etapie postępowania, w szczególności w przypadku osób objętych postępowaniem dotyczącym ena. Pakiet ten – wraz z szeregiem innych już funkcjonujących instrumentów prawnych – ma na celu urzeczywistnienie poprzez wspólne normy minimalne transgranicznej współpracy sądowej w atmosferze wzajemnego zaufania.
- 3) Podejrzani lub oskarżeni w postępowaniu karnym powinni być więc objęci domniemaniem niewinności, dopóki nie stwierdzi się zgodnie z prawem, że ich wina zostanie udowodniona. To jest jedna z najważniejszych zasad w prawie karnym procesowym, stanowiąca fundament dla rzetelnego procesu sądowego. Treść zasady domniemania niewinności została rozwinięta w orzecznictwie ETPC. Wniosek nr 1 służy właśnie temu, by pewne aspekty rozwiniętej treści zasady

⁹⁰ DzUrz UE 203 C 378/1.

domniemania niewinności zostały tak w nim ujęte, aby jak najlepiej zapewnić skuteczne stosowanie tej zasady w UE. W trosce o zaufanie obywateli Unii do systemu prawnego konieczne jest, aby sądy nie podlegały żadnym naciskom ani wpływom jakiegokolwiek rodzaju, w tym także ze strony mediów. W związku z tym media, nie ograniczając swojej gwarantowanej konstytucyjnie wolności, powinny strzec się, aby nie przejmować roli sądów.

- 4) Zdecydowanie należy także poprzeć Wniosek nr 2 dotyczący wzmocnienia praw osób wymagających szczególnego traktowania, zwłaszcza dzieci, które często z powodu warunków społecznych lub środowiska społecznego wchodzą na drogę przestępczą. Znajdują się one w bardzo trudnej sytuacji w przypadku pozbawienia wolności, jako że wiążą się z tym nieodłączne zagrożenia dla ich rozwoju fizycznego, umysłowego i społecznego. Dlatego Wniosek nr 2 przyczyni się do zbliżenia przepisów proceduralnych państw członkowskich UE dotyczących niektórych aspektów związanych z udziałem dziecka jako podejrzanego lub oskarżonego w postępowaniu karnym.
- 5) Należy także zadecydowanie poprzeć propozycje zawarte we Wniosku nr 3, zgodnie z którymi gwarantuje się pomoc prawną w sytuacjach, w których dostęp do adwokata jest najbardziej potrzebny (tzw. tymczasowa pomoc prawna). Ważne jest to, że te same zasady mają także mieć zastosowanie do osób objętych postępowaniem dotyczącym ena. Należy jednak nie dopuścić do tego, by możliwość udzielania pomocy prawnej w postępowaniu karnym została zagrożona ze względu na trudności budżetowe, z którymi borykają się niektóre państwa członkowskie UE. Warto by się także zastanowić, czy na ten cel nie można byłoby przeznaczyć środków na poziomie unijnym, np. w ramach funduszu europejskiego.
- 6) W końcu ważne jest także dokładne określenie zakresu stosowania wszystkich trzech wniosków. Zarówno bowiem we Wniosku nr 1, jak i we Wniosku nr 2 przy określeniu zakresu stosowania stwierdza się, że ochrona ta ma zastosowanie wyłącznie w ramach postępowania karnego. W tekście wniosków nie określa się precyzyjnie, co dokładnie należy rozumieć pod pojęciem „postępowanie karne”. Pojawia się zatem pytanie, czy we wnioskach chodzi tylko o postępowanie, które w państwach członkowskich UE kwalifikowane jest jako „postępowanie karne”, czy też „postępowanie karne” jest w nich rozumiane szerzej i może obejmować również np. postępowanie administracyjne zmierzające do nałożenia kary. Zgodnie z orzecznictwem ETPC o tym, czy dane postępowanie ma charakter postępowania karnego, rozstrzyga się na podstawie takich kryteriów, jak: 1) przyporządkowanie do prawa karnego zgodnie z prawem krajowym, 2) rodzaj naruszenia, 3) rodzaj i surowość grożącej kary. Dlatego do celów stosowania prawa do rzetelnego procesu sądowego zapisanego w EKPCz

wiele postępowań administracyjnych traktuje się jak postępowanie karne. Orzecznictwo to zmierza do uniknięcia sytuacji, w której państwa przez sam fakt nadania określonej kwalifikacji danemu postępowaniu mogłyby uchylić się od respektowania podstawowych gwarancji określonych w EKPCz. Dlatego staje się pożądane, aby przynajmniej TSUE pozostawiono swobodę interpretowania pojęcia „postępowanie karne” niezależnie od kwalifikacji w przepisach prawa krajowego. W przeciwnym razie istnieje rzeczywiste ryzyko, że gwarancje określone we wnioskach nie pozwolą osiągnąć zamierzonego celu.

Literatura

- Blackstock J., *Procedural Safeguards in the European Union: a Road well travelled?*, „European Criminal Law Review” 2012, Vol. 2, No. 1.
- Brants Ch., *Procedural Safeguards in the European Union: too little, too late?*, w: *European Evidence Warrant. Transnational Inquiries in the EU*, red. J.A.E. Vervaele, Intersentia, Antwerpen–Oxford 2005.
- Corstens G., Pradel J., *European Criminal Law*, Kluwer Law International, The Hague–London–New York 2002.
- Cras S., de Matteis L., *The Directive on the Right to Interpretation and Translation in Criminal Proceedings: Genesis and Description*, „Eu crim” 2010, No. 4.
- Czobański J., Worchoł M., *Prawo do milczenia czy prawo do kłamstwa*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 12.
- European Evidence Warrant. Transnational Inquiries in the EU*, red. J.A.E. Vervaele, Intersentia, Antwerpen–Oxford 2005.
- Flore D., *Droit pénal européen. Les enjeux d’une justice pénale européenne*, Larcier, Bruxelles 2009.
- Gajda A., *Ochrona praw podstawowych jednostki w procesie harmonizacji prawa karnego procesowego w Unii Europejskiej*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011.
- Gajda A., *Umocnienie praw jednostki w postępowaniu karnym w Unii Europejskiej a Dyrektywa w sprawie dostępu do adwokata*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace” 2014, nr 1.
- Hofmański P., *Konwencja Europejska a prawo karne*, TNOiK, Toruń 1995.
- House of Lords, European Union Committee, *Procedural Rights in Criminal Proceedings. Report with Evidence, 1st Report, session 2004–05*, „HL Paper 28”.

- Jimeno-Bulnes M., *The Proposal for a Council Framework Decision on Certain Procedural Rights in Criminal Proceedings throughout the European Union*, w: *Security versus Justice? Police and Judicial cooperation in the European Union*, red. E. Guild, F. Geyer, Aldershot, Burlington–Ashgate 2008.
- Kruszyński P., *Zasada domniemania niewinności jako część składowa uczciwego procesu (fair trial) w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, w: *Prawo polskie a prawo Unii Europejskiej*, red. E. Piontek, Liber, Warszawa 2003.
- Kuczyńska H., *Rzetelny proces karny w prawie UE oraz orzecznictwie ET*, w: *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, red. P. Wiliński, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2009.
- Lööf R., *Shooting from the Hip: Proposed Minimum Rights in Criminal Proceedings throughout the EU*, „European Law Journal” 2006, Vol. 12, No. 3.
- Marguery T., *European Union Fundamental Rights and Member States Action in EU Criminal Law*, „Maastricht Journal of European and Comparative Law” 2013, No. 2.
- Miettinen S., *Criminal Law and Policy in the European Union*, Routledge, London–New York 2013.
- Mole N., Harby C., *The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights. Human rights handbooks*, No. 3, Council of Europe 2006.
- Nowak C., *Prawo do rzetelnego procesu sądowego w świetle EKPC i orzecznictwie ETPC*, w: *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, red. P. Wiliński, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2009.
- Pradel J., *Rzetelny proces karny w europejskim prawie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 9.
- Prawo polskie a prawo Unii Europejskiej*, red. E. Piontek, Liber, Warszawa 2003.
- Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga Jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Wolters Kluwer Polska SA, Warszawa 2013.
- Rafaraci T., *The Right of Defence in EU Judicial Cooperation in Criminal Matters*, w: *Transnational Inquiries and the Protection of Fundamental Rights in Criminal Proceedings: a Study in Memory of Vittorio Grevi and Giovanni Tranchina*, red. S. Ruggeri, Springer, Heidelberg–New York 2013.
- Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, red. P. Wiliński, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2009.
- Sadowski W., *Współpraca w sprawach karnych w Unii Europejskiej a prawo do obrony w postępowaniu karnym*, „Przegląd Prawa Europejskiego” 2005, nr 3/4 (21/22).
- Schumann S., Bruckmüller K., Soyer R., *Assessing Pre-Trial Access to Legal Advice – Results of a Comparative Legal and Empirical Study*, „New Journal of European Criminal Law” 2012, Vol. 3, Issue 1.

- Security versus Justice? Police and Judicial cooperation in the European Union*, red. E. Guild, F. Geyer, Aldershot, Burlington–Ashgate 2008.
- Spronken T., Attinger M., *Procedural Rights in Criminal Proceedings: Existing Level of Safeguards in the European Union*, 12 December 2005, dostępne na stronie internetowej: arno.unimaas.nl Spronken T., *EU-Wide Letter of Rights in Criminal Proceedings: Towards Best Practice*, July 2010, dostępne na stronie internetowej: <http://arno.unimaas.nl/show.cgi?did=24161>
- Spronken T.N.B. M., de Vocht D.L.F., *EU Policy to Guarantee Procedural Rights in Criminal Proceedings: "Step by Step"*, „North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation” 2011, Vol. 37, Issue 2.
- Tadros V., *Rethinking the Presumption of Innocence*, „Criminal Law and Philosophy” 2007, Vol. 1, No. 2.
- Tinsley A., *Protecting Criminal Defence Rights through EU Law: Opportunities and Challenges*, „New Journal of Criminal Law” 2013, Vol. 4, Issue 4.
- Transnational Inquiries and the Protection of Fundamental Rights in Criminal Proceedings: a Study in Memory of Vittorio Grevi and Giovanni Tranchina*, red. S. Ruggeri, Springer, Heidelberg–New York 2013.
- Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2008.

Strengthening of individual rights in criminal proceedings in the EU: November 2013 proposals of the European Commission

The aim of the study is to present the proposals of legal regulations presented by the European Commission in one of the fields of Area of Freedom, Security and Justice (JHA), i.e. within the framework of judicial cooperation in criminal matters. The European Commission's proposals aim at strengthening of the rights of suspects/defendants in criminal proceedings in the EU. They consist of the right to a fair trial and include: strengthening of the presumption of innocence principle and the right to be present at the trial, special safeguards for children suspected or accused of a crime and the right to provisional legal aid for citizens suspected or accused of a crime. In the paper I analysed the most important provisions of the projects and showed that these proposals are intended to ensure the protection of fundamental rights within the JHA.

Keywords: European Union, judicial cooperation in criminal matters, fundamental rights, strengthening of procedural rights, harmonisation of procedural rights of suspects and accused persons in criminal proceedings in EU

Renforcer les droits procéduraux des personnes dans le cadre des procédures pénales dans l'Union européenne – les propositions de la Commission européenne en novembre 2013

L'objectif de l'étude est de montrer les propositions juridiques présentées par la Commission européenne dans l'un des domaines de l'espace de liberté, de sécurité et de justice de l'Union européenne, soit dans le cadre de la coopération judiciaire en matière pénale. Ces propositions visent à renforcer les droits des suspects / accusés dans le cadre des procédures pénales dans l'UE. Elles concernent le droit à un procès équitable et comprennent: le renforcement de la présomption d'innocence et le droit d'être présent au procès, des garanties particulières pour les mineurs suspectés ou accusés d'un crime et le droit à l'aide juridique provisoire pour les citoyens soupçonnés ou accusés d'un crime. Dans cet article l'auteur analyse les dispositions principales de ces propositions juridiques et montre qu'elles sont destinées à assurer la protection des droits fondamentaux au sein de l'espace de liberté, de sécurité et de justice de l'UE.

Mots-clés: l'Union européenne, la coopération judiciaire en matière pénale, les droits fondamentaux, le renforcement des droits procéduraux, l'harmonisation des droits procéduraux des suspects et des accusés dans les procédures pénales dans l'UE

Укрепление процессуальных прав индивида в ходе уголовного судопроизводства в Европейском союзе – предложения Европейской комиссии 2013 г.

Цель исследования состоит в указании предложений правовых регулирований, представленных Европейской комиссией, в рамках одной из областей Пространства свободы, безопасности и правосудия (ПСБП), т. е. судебного сотрудничества по уголовным делам. Предложения Европейской комиссии направлены на укрепление прав подозреваемых/обвиняемых в уголовном судопроизводстве в ЕС. Они состоят из права на справедливое судебное разбирательство и включают в себя: укрепление принципа презумпции невиновности и право присутствовать в ходе судебного разбирательства их дел, специальные гарантии для детей, подозреваемых или обвиняемых в совершении преступления, и право на получение временной юридической помощи для граждан, подозреваемых или обвиняемых в совершении

преступления. Результаты анализа наиболее важных положений, предлагаемых ЕК, доказывают, что их целью является защита основных прав в рамках ПСБП.

Ключевые слова: Европейский союз, судебное сотрудничество по уголовным делам, основные права, усиление процессуальных прав, гармонизация процессуальных прав подозреваемых и обвиняемых в уголовном судопроизводстве в ЕС